

จดหมายเหตุเอเลี่ยนเดออร์ ฮามิลตัน เกี่ยวกับราชอาณาจักรสยาม

สุพรรณิ กาญจนันท์*

ความนำ

เรื่องราวของสยามประเทศ หรือกรุงศรีอยุธยา ได้ปรากฏในเอกสารทางยุโรป และมีมากขึ้นเป็นลำดับตั้งแต่ช่วงสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ เป็นต้นมา เอกสารยุโรปยุคต้น ๆ ในช่วงสมัย “กรุงศรีอยุธยา” มักมาจากผู้เขียนชาวยุโรปร่วมสมัยซึ่งมีทั้งผู้มีประสบการณ์ในกรุงสยามโดยตรง กับทั้งผู้มิได้มีประสบการณ์ในสยามโดยตรง แต่อาศัยการศึกษาจากคำบอกเล่า จากบุคคลหรือศึกษาจากเอกสารร่วมสมัยนั้น ๆ เอกสารยุโรปเหล่านั้นนับว่าเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ที่สำคัญประเภทหนึ่ง ซึ่งมีบุคลิกทางประวัติศาสตร์อันท้าทายให้นามาศึกษา มีความหมายสำหรับนักประวัติศาสตร์ และผู้สนใจที่ต้องการสัมผัสเรื่องราวในอดีตตามกาลเวลาต่าง ๆ เป็นที่ยัง

หลักฐานประวัติศาสตร์ ประเภทเอกสารยุโรปซึ่งเขียนโดยชาวยุโรปในเรื่องราวเกี่ยวข้องกับสยามสมัยกรุงศรีอยุธยา นอกจากจะเป็นเอกสารโปรตุเกสซึ่งส่วนใหญ่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยา ก่อน ค.ศ. ๑๕๔๕ แล้ว ยังมีหลักฐานทางยุโรปอื่น ๆ ที่สำคัญ เช่น เอกสารดัตช์ เอกสารฝรั่งเศส และอังกฤษ ฯลฯ โดยมีนักเขียนชาวยุโรปหลายเชื้อชาติ หลายภาษา หลายกาลสมัยที่ได้สร้างผลงานเขียนของเขาไว้ และข้อเขียนทั้งหลายของเขาเหล่านั้นได้กลายเป็นสมบัติและหลักฐานอ้างอิงทางประวัติศาสตร์ที่สามารถนำมาศึกษาตรวจสอบเปรียบเทียบกับหลักฐานประเภทอื่น ๆ ได้เป็นอย่างดี

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

งานเขียนทางยุโรปที่เกี่ยวกับ “สยาม” “กรุงศรีอยุธยา” ซึ่งเขียนขึ้นในระหว่างช่วงสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๘ นั้น มักอยู่ในรูปของคำบอกเล่า รายงาน จดหมายโต้ตอบ จดหมายเหตุนั้นที่ความทรงจำ และประสบการณ์ต่าง ๆ สำหรับผู้เขียนชาวยุโรปในยุคต้น ๆ นั้น ก็มักจะเป็น พ่อค้า นักเดินเรือ ทะเล นักบวช ทหาร รวมทั้งนักการทูตเสียเป็นส่วนใหญ่

“คุณค่า” ของเอกสารประเภทนี้ย่อมมีอยู่ในตัวอย่างแน่นอน ในฐานะที่เป็นหลักฐานร่วมสมัย หรือ หลักฐานชั้นต้น ซึ่งมีลักษณะที่เก็บรักษา บรรยากาสแวดล้อม พฤติกรรมความคิดอ่านของผู้คนและเหตุการณ์ในอดีตสมัยกรุงศรีอยุธยาได้ใกล้ชิดกว่า ตามสายตาและทัศนะของชาวยุโรปของยุค

ในบรรดาเอกสารยุโรปดังกล่าว ผลงานชิ้นใดที่ให้ข้อมูลเป็นเลิศ ถูกต้องแม่นยำปานใดย่อมขึ้นอยู่กับ คุณภาพของตัว “ผู้เขียน” ชาวยุโรปนั้น ๆ ด้วยว่า ผู้เขียนมีภูมิหลัง ความสนใจในการศึกษาถ่ายทอดข้อมูล และการตีความต่าง ๆ ในแนวทัศนะที่มีอคติหรือไม่ สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ ในการพิจารณาเอกสารเพื่อค้นหาข้อเท็จจริงหรือข้อมูลอันน่าเชื่อถือได้นั้น ก็ต้องขึ้นกับตัว

“ผู้อ่าน” หรือ “ผู้ใช้เอกสาร” นั้น ๆ ว่าจะมีกระบวนการขั้นตอนในการประเมินค่าเพื่อประโยชน์สูงสุดในการศึกษาประวัติศาสตร์ได้แค่ไหน ประกอบกันอีกด้วย

สำหรับเอกสารยุโรปร่วมสมัยกรุงศรีอยุธยา ที่ได้นำมาแปลเป็นภาษาไทยครั้งนี้ มีชื่อเรื่องว่า *A New Account of the East Indies II* (ฉบับตีพิมพ์ที่ลอนดอน โดยสำนักพิมพ์ อาร์โกนาออต (Argonaut) พิมพ์เมื่อ ค.ศ. ๑๙๓๐) นับว่าเป็นเอกสารยุโรปที่เก่ามากขึ้นหนึ่ง ถ้านับอายุถึงปัจจุบันก็ไม่ต่ำกว่า ๒๖๙ ปีมาแล้ว แม้จะยังมีเอกสารที่เก่ากว่านี้อยู่มิใช่น้อยก็ตาม

เอกสารชิ้นนี้คาดว่า คงเขียนขึ้นโดยประมวลจากสภาพการณ์แล้วในราวๆ ค.ศ. ๑๗๑๙ อันเป็นปีที่ผู้เขียน คือ นายอเล็กซานเดอร์ ฮามิลตัน (Alexander Hamilton) ผู้เป็นพ่อค้าชาวอังกฤษได้เดินเรือบรรทุกสินค้าเข้ามายังสยาม ในรัชสมัยของพระเจ้าท้ายสระ กษัตริย์ราชวงศ์บ้านพลูหลวง องค์ที่ ๓ และเป็นองค์ที่ ๓๐ ในลำดับกษัตริย์ของกรุงศรีอยุธยาทั้งหมด (ครองราชย์ระหว่าง ค.ศ. ๑๗๐๘ - ๑๗๓๒) ฮามิลตันเข้ามาหลังการปฏิวัติพลิกแผ่นดินในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เพียง ๒๐ ปี เท่านั้น การเปลี่ยนแปลงทาง

การเมือง เมื่อ ค.ศ. ๑๖๘๘ ที่ได้ผ่านมาเป็นเวลาไม่ห่างไกลเกินไปที่จะพ้นไปจากความทรงจำของชาวกรุงศรีอยุธยาอีกมากหลายในเวลานั้นไปได้ ความรู้สึกไม่พอใจในการเปลี่ยนแปลงอำนาจแผ่นดินในครั้งนั้นย่อมมีอยู่ทางฝ่ายตรงข้ามโดยเฉพาะทางฝ่ายยุโรป ถึงปรากฏให้เห็นตะกอนที่ตกค้างอยู่ในความรู้สึกบนข้อเขียน เมื่อเวลาอ้างถึงการปฏิบัติและชะตากรรมของบุคคลสำคัญของเหตุการณ์นั้นว่า มีแนวโน้มในทางลบ ดังเช่น การบันทึกของ ซามิลตัน ที่เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้ง ค.ศ. ๑๖๘๘ นั้น ไม่ต่างอะไรกับข้อเขียนของทางยุโรปร่วมสมัย ซึ่งมีมากมายในรูปของจดหมาย รายงานข่าว ซึ่งส่งตรงไปจากสยามอย่างสด ๆ ร้อนในช่วงเวลาระหว่างเดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๖๘๘ และเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๖๘๙ รายงานข่าวสดจากสยามเหล่านี้ได้รวมตีพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกเมื่อ ค.ศ. ๑๖๙๐ นับว่าเป็นข้อมูลเกี่ยวกับสยามในสมัยกรุงศรีอยุธยา นับมาถึงปัจจุบันก็มีความเก่าแก่ยาวนานถึง ๓๐๐ ปีมาแล้ว และเชื่อแน่ว่าซามิลตันก็คงจะได้รับทราบติดตามข่าวของสยามจากเอกสารดังกล่าว อันเป็นข่าวจากฝ่ายตรงข้ามกับสมเด็จพระเพทราชา ดังนั้นความรู้สึกทางอคติที่มีต่อ

พระองค์ ซามิลตันย่อมรับการถ่ายทอดจากเอกสารเหล่านั้นมิใช่น้อยคงจะเห็นว่า เขาใช้คำ “คนทรยศ” “กบฏผู้ชิงบัลลังก์” โดยตลอดเมื่อเวลาเอ่ยถึง “พระเพทราชา” ในข้อเขียนของเขา

ซามิลตันมีวิธีการเสนอข้อมูลเป็นตอน ๆ แต่ละตอนเขานำเสนอรายละเอียดแปลก ๆ และพิสดาร ค่ายืนยันในความเป็นจริงที่เขาได้พบ ได้ยิน และสอบปากคำกับผู้เห็นมาแล้ว บางตอนก็เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับตัวเขาเองโดยเฉพาะ บางตอนก็เป็นเรื่องจากการศึกษาและการตั้งข้อสังเกตของเขา ซึ่งหาความละเอียดถี่ถ้วนเช่นนี้ได้ไม่ง่ายนักจากเอกสารประเภทเดียวกัน ดังเช่น วิธีการลงโทษประหารชีวิตวิธีหนึ่งตามกฎหมายคือ “ให้ช้างเหยียบตาย” พิธีกรรมในการประหารเป็นอย่างไร ซามิลตันได้บรรยายไว้ และสามารถเป็นหลักฐานยืนยันได้ว่า วิธีการลงโทษทางอาญาแผ่นดินในลักษณะดังกล่าว นั้น ได้ปฏิบัติกันจริงอย่างแน่นอนในกรุงสยาม

จากข้อเขียนในตอนที่เป็นเรื่องราวของตัวเขาเองโดยเฉพาะนั้น ได้สะท้อนอรรถาัยของผู้เขียนว่า เป็นผู้กล้าเสี่ยงอันตรายด้วยชีวิต โดยไม่ยอมสยบกับผู้มีอำนาจของบ้าน

เมือง การที่เขาต้องต่อสู้กับกลุ่มอิทธิพลที่มีอำนาจการปกครองของสยาม และใช้อำนาจหน้าที่ทางราชการแสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบเพื่อสร้างความร่ำรวยของตนและพรรคพวก ในระหว่างที่เขาเข้ามาทำการค้าในสยามนั้น ยังผลให้เขาถูกกล่าวหาและฟ้องร้องดำเนินคดีฐาน “หมิ่นพระบรมเดชานุภาพ” ซึ่งเรื่องราวของการดำเนินคดีในศาลกรุงศรีอยุธยา ได้ถูกนำมาเปิดเผยอย่างหมดเปลือก และคุณค่าที่ได้สำหรับผู้อ่านก็คือ ภาพของกระบวนการของศาลยุติธรรมและการชำระคดีสมัยปลายอยุธยานั้น มีขั้นตอนที่เป็นระเบียบเรียบร้อย และให้ความยุติธรรมอย่างจริงจัง แก่ทุกคดีได้ดีทีเดียว ในเวลาเดียวกันภาพอดีตที่ได้จากขามิลตัน ก็คือการฉกฉวยโอกาสที่จะสร้างฐานอำนาจและเศรษฐกิจในกลุ่มขุนนาง และกระทำการกันอย่างเป็นหมู่คณะที่จะหาผลประโยชน์ดังกล่าวกับพวกพ่อค้าต่างชาติทั้งหลาย และกลุ่มขุนนางอิทธิพลเหล่านี้ไม่ละเว้นที่จะสร้างความทุกข์ร้อนให้กับพ่อค้าต่างชาติผู้ไม่ยอมอ่อนข้อและอำนวยความสะดวกให้ตามที่เขาเหล่านั้นต้องการ ดังเช่น นายอเล็กซานเดอร์ ขามิลตัน ผู้เขียนที่ต้องได้รับผลนอกจากจะถูกดำเนินคดีในข้อกล่าวหาสูงสุดดังกล่าวแล้ว แม้เขาโชคดีจะได้รับการตัดสิน

อย่างยุติธรรมจากศาลสยามแล้ว เขาก็ยังต้องเผชิญภัยอันเกิดจากการกลั่นแกล้งของกลุ่มขุนนางอิทธิพลของกรุงสยามต่อไปอีก โดยการถูกกล่าวโทษว่าเป็น “โจรสลัด” ที่เคยปล้นทำลายเรือสินค้าของพระเจ้ากรุงสยาม ข้อความจากประสบการณ์ชีวิตในสยามของเขาสะท้อนสภาพสังคมอยุธยาในแง่มุมหนึ่งที่ชวนศึกษามีไม่น้อย

การที่เขากล้าเปิดโปงความชั่วร้าย และนำความลับสุดยอมาตีแผ่ในข้อความตอนหนึ่งของเขา ถึงสาเหตุอันแท้จริงที่ทำให้ความสัมพันธ์ของสยามกับบริษัทอินเดียตะวันออกของอังกฤษต้องเสื่อมทรามลงเป็นลำดับ แสดงให้เห็นถึงความตรงไปตรงมาของผู้เขียน เขาได้แจกแจงความประพฤติชั่วร้ายของเจ้าหน้าที่ ลูกจ้างบริษัทชาวอังกฤษเองที่เป็นต้นเหตุของความสัมพันธ์ที่เสื่อมทรามว่า เจ้าหน้าที่ ลูกจ้างบริษัทอังกฤษไม่รับผิดชอบในหน้าที่ โกงกินเงินของบริษัท มีจิตใจเลวร้ายต่อราชสำนักและชาวสยาม และเป็นผู้ก่อเหตุการณ์ร้ายขึ้น “กรณีทุจริตของนาย ปอตต์” หัวหน้าโรงสินค้าอังกฤษในกรุงศรีอยุธยาในขณะนั้น “กรณีโรงสินค้าอังกฤษถูกเผา” ล้วนเป็นเรื่องชั่วร้ายที่เกิดจากการกระทำของลูกจ้างที่เลวของบริษัทเอง

หาใช่เป็นการกระทำของฝ่ายสยามไม่ ความละเอียดจากข้อเขียนของเขา ยังแสดงให้เห็นถึงความฉลาดของรัฐบาลสยามที่มีได้ตกเป็นเหยื่อของเหล่าลูกจ้างบริษัทที่เต็มไปด้วยความคดโกง

แม้ว่าความบางตอนโดยเฉพาะในเรื่อง ศาสนา ทัศนคติความเชื่อ พิธีกรรม ประเพณี วิถีประชาของสยาม ซามิลตันมักจะตีความด้วยความเข้าใจผิด ๆ ซึ่งเกิดมาจากแนวทัศนะตามสิ่งแวดล้อมของตนเป็นแกนพิจารณา ไม่ต่างอะไรกับข้อเขียนทางยุโรปอื่น ๆ ที่ผู้เขียนชาวยุโรปมักจะรู้สึกในความเหนือกว่าทางเชื้อชาติ ศาสนา วัฒนธรรมของตนอยู่เสมอและด้วยสาเหตุนี้เป็นผลให้การอธิบายความในเรื่องดังกล่าวของท้องถิ่นไม่เกิดภาพชัดเจนถูกต้องได้ เพราะถูกปกปิดคลุมด้วยอคติทางความคิดบางประการของผู้เขียน คำอธิบายในบางตอนของผู้เขียนจึงดูเหมือนลดระดับในคุณค่าลงไปอย่างน่าเสียดาย และเป็นจุดอ่อนประการหนึ่งที่พบจากเอกสารประเภทนี้

มีการแปลข้อเขียนของ อเล็กซานเดอร์ ซามิลตัน ออกเผยแพร่ในภาคภาษาไทยมาบ้างแล้ว เมื่อประมาณไม่ต่ำกว่า ๕๐ กว่าปีมาแล้ว ตีพิมพ์ซ้ำรวบในงานพระราชทานเพลิงศพนาง

บริบาลเวชกิจ (๑๑ เมษายน ๒๔๗๗) หลวง สันฐานวิทยาสีทธิ์ เป็นผู้รวบรวม

สำหรับการแปลในครั้งนี้ ผู้แปลมีวัตถุประสงค์ วิธีการถ่ายทอด และเคารพในทุกตัวอักษรที่ปรากฏตามต้นฉบับของผู้เขียน โดยพยายามคง “คำ” และ “ความ” ของต้นฉบับอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ไว้ด้วยความระมัดระวัง จึงทำให้รายละเอียดและความบางตอนของภาคภาษาไทยมองเห็นว่ามีความแตกต่างกันอยู่บ้าง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะวัตถุประสงค์และวิธีการถ่ายทอดของผู้แปลต่างกัน

อนึ่ง ผู้แปลต้องขอขอบคุณผู้มีส่วนสนับสนุนคืออาจารย์ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ซึ่งกระตุ้นให้แปลงานชิ้นนี้มาแต่แรก และได้กรุณาอธิบายความหมายของภาษาอังกฤษสมัยโบราณ ซึ่งต่างกับความหมายปัจจุบันในบางคำ อันเป็นประโยชน์ต่อการถ่ายทอดในภาคภาษาไทยอย่างยิ่ง อาจารย์ มานพ ถาวรวัฒน์สกุล แห่งภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ก็ได้กรุณาค้นหาฉบับแปลที่มีอยู่แล้ว ซึ่งเป็นประโยชน์แก่ผู้แปลสำหรับการสร้างผลงานแปลให้ได้ระดับที่น่าพอใจ และที่ประทับใจ

ที่สุดก็คือ ผู้แปลได้รับความร่วมมืออย่างดียิ่งจาก พันเอกหม่อมราชวงศ์ ศุภวรัญญ์ เกษมศรี แห่งกองรักษาความมั่นคงปลอดภัย กรมข่าวทหารบก กระทรวงกลาโหม ที่ได้กรุณาตรวจต้นฉบับคำแปล พร้อมให้ข้อวินิจฉัยอันเป็นประโยชน์ใน “คำ” ต่าง ๆ ซึ่งผู้เขียนได้อ้างเอ่ยไว้ว่า ควรจะหมายถึงอะไร น่าจะเป็นสถานที่ใดในปัจจุบัน ได้บ้างซึ่งคำวินิจฉัยเหล่านี้ผู้แปลยินดีน้อมรับ และได้นำ

เสนอไว้ในต้นฉบับคำแปลทั้งหมดแล้วด้วยความขอบพระคุณเป็นล้นพ้น อย่างไรก็ตาม ยังมี “คำ” บางคำที่ยังวินิจฉัยชี้ชัดลงไปไม่ได้ ทั้งนี้เพราะผู้เขียนได้กล่าวไว้เป็นเวลายาวนานเกินกว่า ๒ ศตวรรษมาแล้ว การเปลี่ยนแปลงในสถานที่ สิ่งแวดล้อม ความหมายย่อมเกิดขึ้นได้ซึ่งอยู่เหนือการคาดเดาของผู้แปล และหวังว่าผู้อ่านคงจะศึกษาได้ด้วยตนเองเพื่อค้นหาความกระจ่างชัดต่อไป. ©

จดหมายเหตุอเลกซานเดอร์ ฮามิลตัน เกี่ยวกับ ราชอาณาจักรสยาม^{*}

บรรดาพระราชแห่งแคว้นยะโฮวต่างก็เคยสวมมิกัดต่อพระเจ้ากรุงสยามเสมอมา โดยการถวายดอกกุหลาบทองคำในกล่องหุบทองเป็นเครื่องราชบรรณาการแด่พระองค์ทุก ๆ สามปี ปี ๑๗๑๕ บังเอิญเป็นปีส่งบรรณาการดอกไม้ทองพอดี เพราะข้าพเจ้าได้พบราชทูตที่มาถวายเครื่องราชบรรณาการที่กรุงสยาม ซึ่ง ณ ที่นั้นท่านราชทูตได้รับราชโองการจากเจ้านายของเขาให้สืบถามธุรกิจการของข้าพเจ้าว่าดำเนินไปอย่างไรพร้อมกับข้อเสนอให้รับราชการกับพระองค์ท่าน หากว่าข้าพเจ้าจะกลับไปยังประเทศของเขา

^{*} สุปรรณิ กาญจนันฐิติ แปลเรียบเรียง ตัดตอนแปลเฉพาะเนื้อเรื่องที่เกี่ยวกับสยามจากหนังสือของ

Alexander Hamilton, A New Account of the East Indies II (London : 1930)

ซึ่งเริ่มตั้งแต่ปลายบทที่ ๔๖ และตลอดบทที่ ๔๗

บทที่ ๔๓

เรื่องราวของอาณาจักรแวนแวน และ
นครแห่งสยามพร้อมทั้งข้อสังเกตบางประการ
การเกี่ยวกับเหตุการณ์พลิกแผ่นดินที่นั่น

สงขลา (Sangore) เป็นเมืองแรก
ในแวนแวนของพระเจ้ากรุงสยาม เป็นหัว
เมืองทางด่านที่อยู่ในอำนาจการปกครองของ
นครศรีธรรมราช (Ligore) ซึ่งครั้งหนึ่งเคย
เป็นเมืองหลวงของราชอาณาจักรที่มีชื่อเดียวกัน
กัน แต่โดยเหตุที่เกิดความแตกแยกกันเอง
จึงได้ตกเป็นเหยื่อของพระเจ้ากรุงสยาม

สงขลา ตั้งอยู่บนฝั่งของแม่น้ำใหญ่
สายหนึ่ง เมืองนี้มีตึก กว้าง ไม้หอม
และทองคำเนือหายาบ แต่ชาวพื้นเมืองต้อง
พบกับอุปสรรคยิ่งใหญ่ในการ
ขุดหาแร่ดีบุกจนทำให้ได้มาแต่เพียงเล็กน้อย
และส่วนที่พอหามาได้บ้างก็ถูกโรงสินค้า
ดัตช์ที่นครศรีธรรมราชซื้อไปหมด

นครศรีธรรมราช (Ligore) อยู่ห่าง
จากสงขลาไปทางเหนือราว ๑๒ ไมล์ทะเล

(Leagues) และระหว่างเมืองสองเมืองนี้ มี
เกาะพื้นต่ำ และไม่มีผู้คนอาศัยอยู่เกาะหนึ่ง
เรียกว่าเกาะ “papier”^๑

จากสงขลา ๓ ไมล์ทะเลถึงแม่น้ำ
นครศรีธรรมราช เป็นที่อุดมไปด้วยควายป่า
หมูป่า และกวางซึ่งทุกคนจะไปล่าสัตว์เหล่านี้
ได้ตามชอบใจ ที่พักจอกเรือเมืองนครศรี-
ธรรมราชอยู่ห่างจากแม่น้ำออกไปประมาณ
๒ ไมล์ทะเล จากปากแม่น้ำเข้าไปสัก ๑ ไมล์
ทะเล เป็นส่วนที่ทั้งโรงสินค้าของพวกดัตช์
ซึ่งเป็นโรงเรือนที่กว้างขวางดี สร้างด้วยอิฐ
ตามแบบฉบับของชาวดัตช์ ตัวเมืองนคร
ศรีธรรมราชนั้นอยู่ลึกเข้าไปจากโรงสินค้า
ประมาณ ๒ ไมล์ทะเล บ้านเรือนปลูกด้วย
ไม้ไผ่ และหลังคามุงจาก มีวัดของพวกเขา
นอกวัด^๒ มากมายในตัวเมือง ซึ่งต่างก็มี
เจดีย์ยอดสูงลิบตั้งป้อมมิด ยอดเจดีย์เหล่านี้
เรียวเล็กมากจนกระทั่งว่าถ้ามองจากที่พัก
ทอดสมอเรือแล้ว จะแลเห็นมันคล้ายกับเสา

^๑ ฮามิลตันกล่าวไว้ว่า “papier” ซึ่งอาจเป็นชื่อเกาะใดเกาะหนึ่งบริเวณชายฝั่งทะเลของน่านน้ำไทย
ตามแผนที่ของกรมอุทกศาสตร์กองทัพเรือปัจจุบัน ได้เสนอผลการสำรวจว่า มีเกาะใหญ่น้อยในน่านน้ำไทยทั้งหมด
๒๓๑ เกาะ “papier” คงเป็นเกาะใดเกาะหนึ่งในจำนวนนี้ หรือมีเดื่อนั้นก็อาจไม่ปรากฏอยู่ในเวลานี้แล้วก็ได้

^๒ หมายถึงพวกนอกศาสนาคริสต์ ชาวยุโรปคนหนึ่งพบเห็น ศาสนาวัฒนธรรม ที่ต่างออกไปจาก
คริสต์ศาสนา ก็มักจะมองกลุ่มชนที่ได้รับนับถือศาสนาวัฒนธรรมคริสต์ว่าเป็นพวก “นอกวัด” อันเป็นไปตาม
แนวความคิดในความเห็นอกว้าของศาสนาวัฒนธรรมของตนซึ่งถือเป็นศูนย์กลางจะพบจากการบันทึกของชาวยุโรป
ตามแนวคิดน้อย ๖

กระโถงเรือที่เดียว เมืองนครศรีธรรมราชมี
ตีบุกเหลือเพื่อแต่พวกคัตซ์ กัซอหมดเช่นกัน

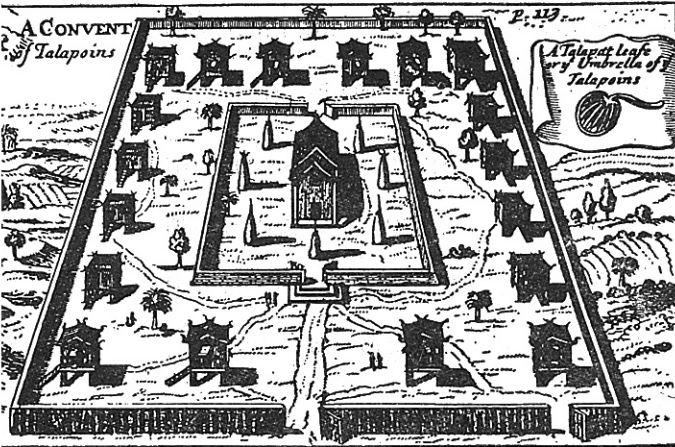
ปูโล คอรา (Pullo Cora)* เป็น
เกาะพื้นที่สูงเกาะหนึ่งห่างจากฝั่งนครศรี
ธรรมราชออกไปราว ๑๒ ไมล์ทะเล สถานที่
สำคัญถัดออกไปได้แก่ เมืองกูย (Cui) เป็นที่
ที่ผลิตแร่ตีบุก และงาช้างจำนวนมาก แต่
ทั้งหมดถูกส่งไปยังกรุงสยาม หรือกรุงศรี
อยุธยา (Odia) สำหรับพระเจ้ากรุงสยาม
ทรงใช้ประโยชน์ สถานที่อื่น ๆ บนชายฝั่ง
ทะเลด้านนี้มีเรือเข้าออกน้อยครั้งนัก ชาวเจ้า
จะขอผ่านเลยไปและจะมุ่งทางเรือสู่สัน
ดอนปากน้ำสยาม

กรุงสยาม ตัวพระนครศรีอยุธยาตั้ง
อยู่บนเกาะกลางแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งคดเคี้ยว
และวกเวียนจนทำให้ระยะทางไกลจากสัน
ดอนถึงราว ๕๐ ไมล์ทะเล ภูมิสถานกรุง
ศรีอยุธยาเป็นที่ลุ่ม และมีความอุดมสมบูรณ์
ทัดเทียมกับที่ใด ๆ ที่อุดมสมบูรณ์ในโลก
ไม่ว่าจะเป็น ข้าว ผัก ผลหมากรากไม้ วัว
ควายป่า และวัวควายเลี้ยง ส่วนในแม่น้ำ
มีปลาที่วิเศษสุกนานาชนิด จนทำให้ชาวพื้น
เมืองเคยตัวกับความเหลือเฟือ และทำให้

พวกเขาเฉื่อยชาเกียจคร้าน พลอยภาคภูมิใจ
ถือโชคกลางและปล่อยตัวไปตามยถากรรม

กรุงศรีอยุธยามีปริมณฑลโดยรอบ
กำแพงประมาณ ๑๐ ไมล์ และมีคลองมาก
มายหลายสายแยกจากแม่น้ำตัดผ่านจากทุก
มุมเมือง กำแพงเมืองสูงและหนาก่อด้วยอิฐ
และหิน แต่บ้านเรือนของชาวพื้นเมืองแม้ว่า
จะใหญ่แต่ก็เตี้ย ปลูกบนเสาซึ่งปักลงใน
ดินสูงราว ๑๐ ถึง ๑๒ ฟุต แต่พวกมุสลิม
(Mohometans) คนจีน และพวกคริสเตียน
ยกพื้นดินที่จะสร้างบ้านให้สูงระดับพื้นน้ำ
ท่วมประจำปี ส่วนบ้านของชาวพื้นเมืองก็ปลูก
บนเสาสูงให้พื้นน้ำท่วมเช่นกัน ฝายบ้านทำด้วย
ไม้ไผ่และต้นอ้อ หลังคาทำด้วยวัสดุประเภท
เดียวกันมุงด้วยจากทั้งหมด เว้นแต่บ้านที่ปลูก
บนที่ดอน (Terra firma) โดยทั่วๆ ไปแล้ว
มุงด้วยกระเบื้อง ในกรุงศรีอยุธยามีสะพาน
โค้งหลายแห่งทำด้วยอิฐหรือหิน และบางแห่ง
ทำด้วยไม้ พื้นเรือนของชาวพื้นเมืองปูด้วย
ไม้ไผ่ผ่าซีกหรือต้นอ้อนำมาผูกกันให้แน่น
ดังนั้นผู้ใดไม่อาจเคลื่อนไหวได้โดยไม่ทำให้
เกิดทั้งเสียงดังและความสั่นสะเทือน

* พิจารณาจาก 'คำ และ ความ' ตามที่กล่าวไว้ในต้น มีความเป็นไปได้ค่อนข้างแน่นอนว่า
คือ "เกาะสมุย" และพันเอก ม.ร.ว. ศุภวัชย์ เกษมศรี ได้วินิจฉัยเพิ่มเติมว่า ถ้าไม่ใช่เกาะสมุย ก็คงเป็น
"เกาะพังนัง" หรือ "เกาะหลัก"

แผนผังพระราชวังสมัชชอยุทธยา

พระราชวังทั้งสามแห่งของพระเจ้าแผ่นดินของพวกเขา กับวัดวาอารามบางแห่งเท่านั้นเป็นสิ่งก่อสร้างที่งดงามใหญ่โต ยอดพระเจดีย์บางแห่งปิดทองอร่ามด้านนอก เมื่อต้องแสงแดดจะสะท้อนแสงประกายกล้ำจันแม่ว่าจะอยู่ห่างไปสองหรือสามไมล์ แสงสะท้อนก็ยังรบกวนสายตาเมื่อเพ่งมอง

ชาวสยามมีวัดวาอารามใหญ่ๆ ประดับตกแต่งอย่างดีตามแบบของพวกเขาและยังเก็บรูปปั้นเทวดา และเทพธิดาปิดด้วยทองคำต่างๆ และรูปปั้นปิดทองของพระพุทธรูปปางตรัสรู้ และปฐมเทศนา รูปเคารพเหล่านี้ไม่เคยขาด

ผู้ศรัทธามาสักการบูชา และจ่ายเงินทองสิ่งของมาบนบาลศาลกล่าว แต่พวกเขาทั้งหลายก็มีได้เป็นพวกเดียวที่ถูกลงอย่างมีเล่ห์เหลี่ยมเช่นนี้ เพราะธรรมเนียมที่นำไปสู่ความหายนะอย่างนั้นได้แผ่ไปทั่วทุกมุมโลก^๓

พระผู้เป็นเจ้ายิ่งใหญ่ซึ่งเป็นผู้สร้างสากลโลกนั้น บรรดาชาวสยามไม่เคยมีรูปไว้เคารพบูชาเลย ทั้งพวกเขาก็ไม่เคยสร้างรูปของพระองค์ได้ด้วย เพราะพระองค์ไม่เคยปรากฏพระวรกายให้เห็น ดังนั้นพวกเขาก็ไม่สามารถสร้างแนวคิดในรูปร่าง สัตว์ส่วนและความงดงามของพระองค์ได้ แต่ส่วนเทพยดา (Tipedah) ผู้ช่วยเหลือของพระองค์ได้แสดงตนให้ปรากฏบ่อยๆ เขาทั้งหลายจึงพากันเคารพบูชารูปปั้นนั้นด้วยความชื่นชมอย่างสูงสุด ส่วนพระพรหม (Praw Prumb) และพระสมณโคดม (Sommo Cuddem) ผู้เป็นพระสหายของพระผู้เป็นเจ้านั้น พวกเขาจะสักการบูชาด้วยความชื่นชมเป็นอันดับสอง และพระพุทธรูป (Prapout) กับพระ

^๓ เป็นตัวอย่างการแสดงความคิดเห็นที่ลบล้างคริสต์ศาสนาและวัฒนธรรมตะวันตกเป็นสิ่งที่ถูกต้อง กลุ่มชนใดที่มีแนวคิดและปฏิบัติต่างออกไป ก็จะถูกตีความไปในทางลบ ซึ่งเป็นโลกทัศน์ของผู้เขียนที่แสดงไว้เมื่อคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘

สังกัจจาย? (Samsay)^๔ นั้น เป็นรูปปั้นที่ผู้
คนเคารพบูชาเป็นอันดับสาม

ชาวสยามยังนับถือเทพเจ้าองค์อื่นที่
รองลงไปกว่าที่ได้กล่าวถึงมาแล้วข้างต้น แต่
พวกเขานับถือบูชาในฐานะเป็นเทพเจ้าผู้คุ้มครอง
ครองเผ่าพันธุ์ของมวลมนุษย์และสัตว์โลกตาม
ประเทศและเมืองต่างๆ บ้าง เป็นเทพเจ้า
แห่งความสุขสมบูรณ์ ความเจริญรุ่งเรืองบ้าง
เทพเจ้าแห่งโชคและเคราะห์บ้าง ทุกคนมี
เสรีภาพที่จะเลือกเทพเจ้าไว้เป็นผู้พิทักษ์คุ้ม

ครองหรือป้องกันตนและนับถือบูชาเทพเจ้า
องค์นั้น ๆ ตามความเชื่อถือของตน ไม่ว่า
จะเป็นเทพเจ้าใหญ่เล็กองค์ใด ความบ้าคลั่ง
ในเรื่องของเทพเจ้าต่าง ๆ เป็นการแสดงออก
ของอารมณ์วิปลาสที่สร้างความสลดหดหู่ใจให้
กับชาวโลกตะวันตกเป็นอย่างยิ่ง

ข้าพเจ้าได้เข้าไปในวัดใหญ่โตที่เดียว
แห่งหนึ่ง^๕ ซึ่งสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสแต่
ละด้านมีรูปปั้นบูชาจำนวน ๑๐๐ องค์ รูปบูชา
เหล่านี้ประดิษฐานอยู่ในช่องที่เจาะลึกเข้าไป

^๔ “samsay” ที่ฮามิลตันเขียนไว้ในที่นี้จะหมายถึงข้อใดนั้นเป็นเรื่องยุ่งยากมาก และบริบทต่อ
เนื่องของคำนี้จากการสะกดชื่อ ก็สับสนไปมาก จนไม่อาจจะค้นหาข้อเท็จจริงอะไรได้ในที่นี้ “samsay”
คงไม่ได้หมายถึง “พระพุทธรูป” เพราะฮามิลตันได้อธิบายไว้โดยแยกประเภทปฏิมากรรมในวัดที่เขาเห็นว่า “เทว-
รูป” “พระพุทธรูป” ชัดเจนแล้ว ดังนั้น “samsay” จะต้องเป็นปฏิมากรรมสำหรับบูชาประเภทหนึ่ง ซึ่งน่าจะ
ได้แก่ รูปปั้น “พุทธสาวก” ที่นับถือกัน คำอธิบายของฮามิลตันมีสาระสอดคล้องกับพระราชนิพนธ์ในพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเขียนไว้ว่า “...เราทว่าเป็นผู้ลัทธิพุทธศาสนาแล้ว ก็เกลียดลัทธิพราหมณ์ว่า
เทวดาสำหรับสงวนสงวน ถึงการทนบถเทวดายังไม่ขาดก็อ่อนลงไปเสียมากแล้ว นับถือพระพุทธรูปมากกว่า
แต่พุทธศาสนาไม่แก้ความอยากความทะยานสดๆ ได้ดังใจ ก็ต้องแสหาพระพุทธรูปบ้าง พระมหาเถระบ้าง มาบูชา
เช่นสรวงแทน” (พระราชนิพนธ์ ๑๒ เดือน, แพรวพิทยา, ๒๕๑๔ หน้า ๕๐๓)

จึงเป็นปกติภายในพระอุโบสถ วัดวชิราราม มักมีรูปบูชาทั้งที่เป็น เทวรูป พุทธรูป และรูปพระ
เถระต่างๆ ถ้า “samsay” น่าจะหมายถึง รูป “พระเถระ” หรือ “พุทธสาวก” องค์ใดองค์หนึ่งหรือหลาย ๆ
องค์ ถ้าจะเดาตามเสียงของคำ อาจจะหมายถึง “พระสังฆกะจาย” (สังกัจจาย) ซึ่งเป็นพระมหาเถระที่มีความ
เป็นเลิศทางบรรยายธรรมเป็นทเลื่องลือ และแพร่หลายมากองค์หนึ่ง หากไม่ได้หมายถึง พุทธสาวกที่เจาะจงลงไป
ก็อาจหมายถึงรูปปั้น “พุทธสาวก” หลาย ๆ องค์ที่ผู้เขียนได้พบเห็นในที่นั้น

พินเอก ม.ร.ว. ศุภวดี เกษมศรี ได้ให้ข้อสังเกตว่า “samsay” อาจจะเป็นคำภาษามอญที่หมายถึง
ถึงพระพุทธรูป? หรือจะเป็น “สังกัจจาย” ก็มีความหมายอยู่แล้ว ไม่เช่นนั้นก็น่าจะหมายถึง “สามเส้า” ซึ่ง
เป็นเทพเจ้าสำคัญที่ปรากฏในบทแข่งน้ำ ก็ได้ หรืออาจหมายถึง “ศากยมุนี” ฯลฯ ซึ่งยังต้องค้นหาข้อเท็จจริง
ต่อไป.

^๕ “พระอารามใหญ่โต” ที่ฮามิลตันพบเห็นพระพุทธรูปนับจำนวนประมาณ ๑๐๐ องค์ และกล่าวว่า
ว่ามีพระพุทธรูปองค์หนึ่งสูง ๔ ฟุต นั้น ความอธิบายของฮามิลตันส่วนใหญ่สอดคล้องกับบันทึกจดหมายเหตุของ
บาทหลวงเดอซัวซ ซึ่งระบุไว้ชัดเจนว่า เป็น “วัดพระศรีสรรเพชญ์”

หรือช่องที่เจาะมีลักษณะคล้ายโคมบนฐานสูงจากพื้นดินราว ๔ ฟุต เทวรูปเหล่านี้มีรูปเทพธิดามากกว่ารูปเทพบุตร รูปบูชาทั้งหมดอยู่ในตำแหน่งขั้วตสมาธิเหมือนอย่างพวกช่างตัดเสื้อนั่งบนเตียงตัดผ้าขึ้นแหละ รูปบูชาเหล่านี้มีจมุกแบนและเล็ก ใบหน้ายาว หูใหญ่ มีเครื่องประดับตกแต่งบนศีรษะหนาแน่นและนูนออก รูปบูชาทั้งหลายตั้งเรียงรายในช่องโคมเหล่านี้หุ้มทองคำแผ่น มีขนาดโตเท่ากับคนธรรมดา ชายหญิงที่เติบโตเต็มที่แล้วจะต่างกันในวันสุดท้ายขึ้น พระภิกษุหลายรูปบอกกับข้าพเจ้าว่า รูปบูชาบางองค์ทำด้วยทองคำแท้ บางองค์ทำด้วยเงิน (Tecu) ซึ่งไม่มีแร่ประสมเลย บางองค์ทำด้วยทองแดง บางองค์ทำด้วยทองเหลือง บางองค์ทำด้วยดินเผา ถ้าจะดูจากเกณฑ์การตกแต่งที่มากน้อยต่างกันแล้วก็ยากที่จะรู้จักสภาพบุรุษในคราวคนขอทานด้วยเครื่องแต่งตัว หรือมีฉะนั้นก็ยากที่จะรู้จักสภาพสตรีในเสื้อชุดผ้าชั้นดีที่สวมอยู่

ข้าพเจ้าได้รับคำบอกเล่ามาว่า ในพระอารามแห่งหนึ่งประดิษฐานพระพุทธรูป (Samsay)^๖ อันลือชื่อสูง ๒๐ หลา ทำแบบ

เดียวกับพระพุทธรูป (Samsay) องค์เล็ก ซึ่งก่อเหตุสงครามระหว่างสยามและพะโคเรื่อยมา หากจบลงด้วยการแตกสลายของจักรวรรดิพะโค ในวัดของชาวสยามส่วนมาก มีตัวมังกรรูปร่างน่ากลัวเฝ้ารักษาที่หน้าประตูใหญ่ของวัด ทั้งนี้เพื่อพิทักษ์รักษาเหล่าเทพยดาไว้ภายใน หรือเพื่อขจัดปีศาจร้ายให้พ้นออกไปอะไรนั้น ข้าพเจ้าไม่ทราบได้

นับจำนวน พระสงฆ์ และสามเณร (Tallapoys) ที่เป็นของวัดนั้น ๆ ทั้งกรุงสยามมีไม่น้อยกว่า ๕๐,๐๐๐ รูป แต่เป็นพวกที่ง่ายไม่เดือดร้อนต่อรัฐ ไม่มีตำแหน่ง หรือรายได้อื่น ๆ จากรัฐ ถึงกระนั้นก็ดีพวกเขาได้รับสิ่งจำเป็นทั้งหมดในการครองชีพจากการบริจาคและการทำบุญกุศลของคนทั่วไปอย่างเหลือเฟือ

ประมาณ ๓ ไมล์ ลงมาจากตัวเมืองบนฝั่งแม่น้ำตรงข้าม มีวัดแห่งหนึ่งเรียกกันว่าวัดปลา (Fishes)^๗ เพราะในเดือนกันยายนทุก ๆ ปี น้ำท่วมที่ลุ่ม (เช่นเดียวกับประเทศอียิปต์) มีปลาลอย ๆ กับปลาชดลอนเล็ก ๆ เป็นจำนวนมากเกิดขึ้นในสระน้ำใกล้ ๆ กับวัดนั้น และปลาชนิดนี้จะไม่พบในที่อื่นใดใน

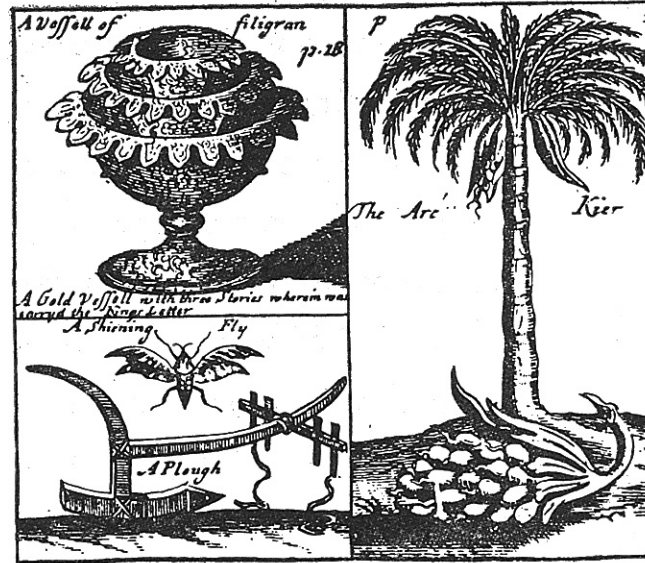
^๖ ในที่นี้อาจหมายถึง พระพุทธรูป “ศรีสรรเพชญ์” ซึ่งฮามิลตันคำนวณส่วนสูงว่า ๒๐ หลา ต่างไปจากบาทหลวงเดอซวซท์กล่าวว่าสูง ๔๒ ฟุต ตามเป็นจริงนั้น พระพุทธรูปองค์สูง ๘ วา

^๗ อาจหมายถึงวัด “พนัญเชิง” หรือไม่วัดใดวัดหนึ่งบริเวณนั้น วัดโบราณต่าง ๆ ในอยุธยาอยู่ในที่ลุ่มเสียโดยมาก มักมีบ่อน้ำสำหรับเก็บและระบายน้ำในยามน้ำขานน้ำลดโดยทั่ว ๆ ไป

กรุงสยามเลย ผุงปลาเหล่านี้ซึ่งเสียจนกระทั่งกล้าเข้ามาใกล้ ๆ เรือของเรา มันไผ่ตัวขึ้นมาว่ายน้ำเหนือผิวน้ำ และถ้าใครอยากจะเลี้ยงปลาด้วยขนมปัง เนื้อมะพร้าว เนื้อ หรืออาหารอื่น ๆ ที่เหลือง่าย เพียงแต่นำให้มันใกล้ ๆ กับพื้นน้ำแล้ว มันก็จะซุบเอาอาหารไปจากมืออย่างคุ้นเคย ข้าพเจ้าเคยหาความเพลิดเพลินกับการเลี้ยงปลาบ่อย ๆ ดูนันทายไปมา แต่ทันทีที่เรายุ่งเกี่ยวกับอาหารมัน มันก็จะจากไปทันทีและไม่เห็นมันอีกเลยสักตัว เดียวจนกว่าจะยื่นอาหารให้มันกินอีก

ไม่มีใครกล้าจับปลาเหล่านี้ เพราะกลัวฝูงชนที่เคร่งในศีลธรรมจะพากันลงประชาทัณฑ์ ผู้กระทำผิดเพียงเล็กน้อยด้วยวิธีใหญ่โตรุนแรง ทั้งนี้ฝูงปลาเหล่านี้ถือว่าเป็นถ้วยเป็นเครื่องบูชาของเทพเจ้าแห่งวัดนั้นแล้ว มันจึงได้รับการคุ้มครองรักษาให้ปลอดภัยโดยถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ปลาจะอาศัยอยู่ในวัดต่อไปเรื่อย ๆ จนถึงกลางเดือนธันวาคม น้ำเริ่มลด จึงเป็นเวลาที่ยังปลาทั้งหลายพากันจากไป และไม่เห็นมันอีกเลยไม่ว่าที่ไหน ในแม่น้ำ หรือสระน้ำ ภายในกรุงสยามจนถึงเดือนกันยายนจะเป็นเวลาที่ฝูงปลาพากันกลับคืนสู่วัดของมันอีก

ต้นไม้และสิ่งของในประเทศสยาม

ไม่ว่าจะเป็นสัตว์ใด ๆ เมื่อได้เข้ามาภายในบริเวณใกล้ ๆ วัดหนึ่งวัดใดแล้วมันก็จะพ้นภัยจากการถูกล่าหรือภัยอันตราย ข้าพเจ้ารู้จักชาวโปรตุเกสผู้หนึ่งซึ่งอาศัยอยู่ในกรุงสยาม เขาผู้นี้ได้ยิงอีกาตัวหนึ่งที่เกาะกิ่งไม้บนต้นไม้ข้างวัดเข้า ทำให้พระสงฆ์ในวัดนั้นป่าวร้องฝูงชนให้รวมตัวเข้าเป็นกลุ่มก้อน เขารุมกันหักขาหักแขนทั้งสองข้างของชายผู้น่าสงสารคนนั้นแล้วปล่อยให้ตายกลางทุ่ง แต่บังเอิญมีพวกคริสเตียนมาพบภาวะการณ์อันน่าสลดใจเข้า พวกเขาจึงได้นำร่างชายผู้นั้นลงเรือไปหาศัลยแพทย์ชาวฝรั่งเศส จัดกระดูกให้เข้าที่และพยาบาลรักษา ในปี ๑๗๒๐ ข้าพเจ้าเห็นเขายังมีชีวิตอยู่ และหายดีแล้ว

ที่ประเทศสยาม พวกฝรั่งเศสมีพระสมณศักดิ์ตำแหน่งบิชอป (Bishop)* องค์หนึ่ง มีโบสถ์ และโรงเรียนสอนศาสนาแห่งหนึ่งสำหรับการศึกษาของพวกเขารัต ตั้งอยู่เหนือตัวกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปเล็กน้อยคนละฝั่งแม่น้ำ พวกเขาได้ทำให้คนมาเขารัตได้ ๒-๓ คน เวลาข้าวยากหมากแพง คนยากคนจนบางคนยอมเข้าพิธีล้างบาป (Baptism) ซึ่งจะเป็นหนทางทำให้พวกเขาได้รับสิทธิและการเลี้ยงดูจากคริสตจักร แต่ครั้นเมื่อถึงเวลาอุทิศสมบูรณคดี พวกเขาเหล่านั้นก็จะพากันโยนลูกประคำและสัญลักษณ์ของนักบุญทำด้วยทองเหลืองทิ้งเสียและอำลาจากคริสตศาสนาไปสิ้นประเทศสยามในปี ๑๗๒๐ มีพวกเข้าเป็นคริสเตียนจำนวนไม่เกิน ๗๐ คน และพวกนั้นล้วนเป็นพวกเหลวไหลเกียจคร้าน และเป็นพวกหัวขโมยที่ร้ายกาจอย่างที่สุดเท่าที่จะพบได้ในบ้านเมืองนี้

ท่านบิชอป ซิสซี (Mr. Cisse) อายุประมาณ ๘๐ ปี ได้ขอพระราชทานยืมเงินประมาณ ๓,๐๐๐ ปอนด์ จากพระเจ้ากรุงสยามเพื่อนำไปซื้อธัญญาหารมาบำรุงคริสตจักรและเลี้ยงดูผู้คนยากจนที่เขารัตเมื่อยามจำเป็น คราวเกิดทุพภิกขภัยในปี ๑๗๐๘ ชาว

สยามดังกล่าวก็พากันหลบหนีไปเหมือนเดิมอีก ทันที้ที่ความอดคักขัดสนผ่านพ้นไป ท่านบิชอปชราผู้น่าสงสารจึงออกจากประเทศสยามไปไม่ได้เลยจนกว่าจะชำระหนี้สินให้หมดสิ้นไป ท่านบิชอปเป็นคนเคร่งครัดและยึดมั่นในอธินาหารทางศาสนาของท่านและใฝ่ฝันที่จะไปยังแคว้นแคว้นหรือตังเกี๋ย เพื่อจะได้ตายอย่างทุกซ์ทรมานเยี่ยงนักบุญ ทั้งนี้เพราะการเผยแพร่ลัทธิศาสนาต่างค้าวในสถานที่นั้นโดยมิได้รับอนุญาตจากพระเจ้าแผ่นดินของเขาก่อน เป็นความตายตามกฎหมายของประเทศนั้น

หลักศีลธรรมที่ท่านบิชอปได้รับนับถือจากศาสนาไม่น้อยเพียงใด ข้าพเจ้าไม่ทราบได้ แต่ข้าพเจ้าแน่ใจว่าท่านกำลังเป็นผู้ที่ถือศีลธรรมน้อยลง ข้าพเจ้าทราบโดยประสบการณ์ว่าท่านได้ล่อลวงลูกเรือบางคนของข้าพเจ้าที่เป็นคริสเตียนผิดทำให้ทั้งเรือของข้าพเจ้าเสียที่สยาม ซึ่งตรงกันข้ามกับสัญญาของท่าน และทำให้ข้าพเจ้าต้องซื้อหาสมำทำงานแทน แต่ข้าพเจ้าก็ได้ทั้งบางเรื่องไว้ให้เกิดผลแก่ตัวท่านเป็นการตอบแทนในความเขลาและการไม่ปฏิบัติตามสัญญา

* ตำแหน่งสังฆราชประจำสังฆมณฑลในคริสต์ศาสนาโรมันคาทอลิก.

นอกจากท่านบิชอปผู้แล้ว ยังมีบาทหลวงอีก ๔ หรือ ๕ รูป รูปหนึ่งนั้นประจำอยู่ที่โรงเรียนสอนศาสนา และรูปอื่น ๆ ทำหน้าที่ประจำวันในโบสถ์ พวกบาทหลวงเหล่านี้มีชีวิตอยู่อย่างแร้นแค้น แต่ข้าพเจ้าเชื่อว่าค่อนข้างจะเป็นความจำเป็นบังคับมากกว่าการเลือก (ที่จะใช้ชีวิตแบบนี้—ผู้แปล) ทั้งนี้เพราะรายได้ของพวกบาทหลวงน้อยมาก ในเวลาที่มีการบริจาคทานและการบำเพ็ญกุศลให้แก่พระศาสนายังเฉื่อยชากันมากในหมู่ผู้คนของเขา

พวกโปรตุเกสมีโบสถ์แห่งหนึ่ง* ในเมืองสยามเหมือนกัน ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำตรงข้ามกับخانเมืองตอนล่าง บาทหลวงโปรตุเกสโดยทั่ว ๆ ไป มีชีวิตที่น่าอับสมมากเสียจนน้อยคนนักอยากจะไปโบสถ์บ่อยๆ หรือเอาใจใส่กับการสนทนาของพวกเรา คนจีนโดยที่เป็นพวกที่มีเป็นจำนวนมากในกรุงสยาม จึงมีวัดเล็ก ๆ (อาจเป็นศาลเจ้า—ผู้แปล) มากมาย แต่ไม่มีวัดใดโดยทางโครงสร้าง หรือความมั่งคั่งจะชวนให้มองได้เลย

พวกซอลันตามีโรงสินค้าที่นั่น ตั้งอยู่ตอนล่างห่างจากตัวเมืองลงมาประมาณ ๑ ไมล์

บนฝั่งแม่น้ำเดียวกัน การลงทุนการค้าของพวกเขาที่มากที่สุด ก็คือบุก ไม้ฝางและหนังงาว พวกค้ารับซื้อหนังงาวส่งไปขายยังตลาดญี่ปุ่น สินค้ายุโรปในตลาดกรุงสยามถูกกดราคาแต่เพียงเล็กน้อย อย่างไรก็ตามก็ตีหัวหน้าพ่อค้าค้าได้คำนวณตัวเลขไว้ดีแล้ว

พวกอังกฤษ มีโรงสินค้าที่นั่นเป็นเวลาหลายปีแล้วเช่นกัน จนถึงปี ๑๖๘๖ บริษัทอินเดียตะวันออกกำลังหาโอกาสวิวาทกับชาวสยามเพื่อจะถอนตัวออก พวกเขายึดเอาสาเหตุดั้งเดิมที่เกิดขึ้น ถึงแม้ว่าจะไม่ค่อยได้เอาจริงเอาจังเท่าใด เหตุครั้งแรกเกิดขึ้นใน ค.ศ. ๑๖๘๔ เรือ คาโรไลนา (Carolina) แล่นออกจากประเทศอังกฤษไปยังประเทศจีน ประสบโชคร้าย หลงทางเข้ามาจอดยังกรุงสยามเพื่อหลบลมมรสุมตะวันตกเฉียงเหนือ พระเจ้ากรุงสยามมีโอกาสดักตุนสินค้าจากเรือคาโรไลนา และจัดหาเครื่องอุปโภคจำเป็นในการต่อเรือบางลำของพระองค์ เพื่อจะกระทำการตัดกำลังชาวเขมรและญวนซึ่งได้ก่อกวนการเดินเรือของสยามของพระองค์ พระเจ้ากรุงสยามจึงทรงขอให้หัวหน้าชาว

* วัดสัปาโล (Santo Paolo) โบสถ์โปรตุเกสในเขตโปรตุเกสนอกเกาะอยุธยา มี ๒ โบสถ์ ยังมีซากให้เห็น จนทุกวันนี้ คือ โบสถ์ ซานโต โดมิงโก ของคณะบาทหลวงโดมินิกัน และ ซานโต เปาโล (สัปาโล) ของคณะบาทหลวงเยซุอิต

อังกฤษจัดขายสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวให้แก่พระองค์ในสนนราคาเดียวกันกับที่เคยขายให้กับพวกพ่อค้า แต่พระองค์ไม่ได้รับผลตอบแทน เป็นเหตุให้ทรงขุ่นเคืองพระทัย และทรงชู้ว่าจะทำการก่อกวนการค้าของพวกอังกฤษ แต่ในที่สุดพ่อค้าอังกฤษก็ได้จัดหาสิ่งที่ต้องพระประสงค์บางอย่างถวายพระองค์เพื่อชดเชยอันเลวร้ายที่อาจจะเกิดขึ้นได้ถ้าปฏิเสธไปเสียทั้งหมด เรื่องต่าง ๆ ได้ถูกนำมาเปิดโปงต่อบริษัทในลักษณะอันเลวร้ายที่สุด จนพวกเขาคิดว่ามีเหตุผลสมควรที่จะทำสงครามได้ แต่เวลานั้นพวกอังกฤษมีกองเรือใหญ่ซึ่งเตรียมไว้จัดหาอุปกรณ์ที่จะหาทำไรจากการค้าที่เมือง บันตัม (Bantam) และสถานที่อื่น ๆ อีกซึ่งพวกดัตช์ได้ทำการปล้นสดมภ์เรือของพวกเขาอย่างบ้าบิ่นแต่พวกเขาก็ต้องผิดหวังด้วยแผนทางการเมืองอันล้าลึกของพระเจ้าชาร์ลส์ที่สอง ดังได้สังเกตมาแล้วในเบื้องต้น

อย่างไรก็ตาม พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงพระราชทานอภัยโทษแก่บริษัทและคนของบริษัทอังกฤษ ท่ามกลางความมั่งคั่งและความฟุ่มเฟือย มีการเลี้ยงสุราอาหารและลุ่มหลงมัวเมาด้วยสุรานารีของเหล่าลูกจ้างบริษัทกันอย่างไม่หยุดหย่อน จนเงินเดือนและเงิน

กำไรจากการค้าไม่พอส่วนกับการใช้จ่ายอย่างสุรุ่ยสุร่ายเช่นนั้นได้ ถึงอย่างไรด้วยเหตุที่สยามเป็นบ้านเมืองอิสระ พวกเขาจึงมีเสรีภาพที่จะใช้ทรัพย์สินส่วนที่เป็นของตนและส่วนที่เป็นของนายจ้างของพวกเขาได้ตามชอบใจ

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า พระเจ้ากรุงสยามทรงวางแผนทำสงครามกับเขมรและญวน พระองค์ทรงว่าจ้างชาวอังกฤษที่เข้ามาในกรุงสยามเป็นจำนวนมากให้เข้ามามีส่วนเข้ารับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณและเงินพระราชทานช่วยเหลือเพื่อทรงช่วยเหลือจ้างของบริษัทอังกฤษในการใช้จ่าย ชาวอังกฤษทั้งหมดที่สมัครใจปฏิบัติงานในกองเรือ ได้รับการสนับสนุนให้มีตำแหน่งหน้าที่อันมีเกียรติยศ และเงินเดือนแพง ทหารชาวอังกฤษเหล่านี้ได้ปฏิบัติหน้าที่ในสงครามอย่างกล้าหาญสมเกียรติยศของชาติอังกฤษซึ่งทำให้พระเจ้ากรุงสยามทรงโปรดชาวอังกฤษมากขึ้นกว่าเดิมเมื่อสมัยก่อนสงคราม

ในเวลานั้น นายปอตส์ (Mr. Pots) ได้มาเป็นหัวหน้าโรงสินค้าอังกฤษ ด้วยความฟุ่มเฟือยอู้ลุ่ยฉุยแฉกของเขา เขาได้ขนเอาสินค้า เงินทองของนายจ้างไปใช้จ่ายเสียเป็นจำนวนมากและไปดำเนินกิจการเป็นของตนเองนอกบริษัท ครั้นแล้วนายปอตส์ก็เริ่ม

ต้นวางแผนชำระสะสางคณบัญชียุติของนายจ้างและเจ้าหน้าที่ของเขาโดยไม่รวมส่วนที่เขาได้ยกยอกเข้ากระเป๋าทนเอง และพรรคพวกเลย ครั้งแรกเป็นเงินเหรียญทองแดงญี่ปุ่นจำนวน ๕๐๐ ก่าป็นซึ่งนายจ้างของเขามีเป็นตัวเงินเหรียญไว้ในสยาม เงินเหล่านี้ได้ถูกนำมาใส่บัญชีกำไรและขาดทุน ทั้งหมดถูกทำลายเสียหายสิ้น เพราะเนื่องจากรายการสินค้าหลายอย่าง ถูกมคชาวซึ่งเป็นตัวแมลงกัดกิน (ปลวก) โดยมีของเหลวไหลซึมเข้าไปทำให้ไปทำลายสินค้าประเภทผ้า ท่อนไม้หรือวัตถุอื่น ๆ ที่นุ่มซึ่งของเหลวซึมซบเข้าไปได้ แต่ทองแดงนั้น เป็นก้อนแข็งเกินกว่าแมลงเหล่านี้จะทำลายได้ ถึงกระนั้นก็ดีข้าพเจ้าได้เห็นรายการส่งของดังกล่าวในบัญชีของบริษัทถูกลบออก ซึ่งนายปอตส์ได้ส่งไปจากกรุงสยามยังบอมเบย์ และภายหลังตกอยู่ในความควบคุมดูแลของนายโว (Mr. Vaux) ที่เมืองสุรัต

รายการที่ส่งกลับเป็นจำนวนน้อย ราคาเพียง ๒,๕๐๐ ปอนด์ นำไปชำระไว้ในบัญชีไม่พอกับหนี้ ฉะนั้นหลังอาหารมื้อดึกในคืนวันหนึ่งขณะที่พวกเขากำลังดื่มกันอย่างสุขสำราญ เกิดไฟไหม้ขึ้นที่โรงสินค้า บัญชีรับจ่ายทั้งหมดก็ได้ถูกลบทิ้ง นายปอตส์กลัวภัย

ต่อพระเจ้ากรุงสยามว่า ข้าของพระองค์และชาวสยามได้ก่อการร้ายดังกล่าวนั้น และเขาคาดว่าพระองค์จะต้องทรงชดใช้สิ่งที่สูญเสียไป รวมทั้งค่าเสียหายให้กับบริษัทและลูกจ้างของบริษัท

แต่ในทางตรงกันข้าม พระเจ้ากรุงสยามกลับพิสูจน์ได้ว่านายปอตส์กับพรรคพวกซึ่งมาหย่าเปของเขาเองเป็นผู้ก่อเหตุ ฉะนั้นพระองค์คาดหวังว่าบริษัทควรที่จะชดใช้ค่าเสียหายให้แก่ข้าของพระองค์ที่สูญเสียจากเพลิงเผาไหม้บ้านเรือนที่อยู่อาศัยใกล้ ๆ โรงสินค้าไปหลายหลัง ถึงอย่างไรฝ่ายบริษัทอังกฤษยังคงเชื่อในคำรายงานของลูกจ้างผู้ซื่อสัตย์ของตนอยู่ดีและคิดว่าคำปฏิเสธของพระเจ้ากรุงสยามทำให้พวกเขาดำเนินไปตามความประสงค์ได้ดี และเป็นสาเหตุเพียงพอที่จะก่อสงครามขึ้นได้ อย่างไรก็ตามหลังจากบริษัทอังกฤษพิจารณาเห็นว่า สงครามไม่สามารถทำให้พวกเขาได้ผลประโยชน์แต่อย่างใด จึงเป็นแต่เพียงข่มขู่รังแกชาวสยามเล่น แต่มิได้ประกาศสงคราม

ในปี ๑๖๘๕ บริษัทอังกฤษส่งเรือ ๒ ลำมาที่สันดอนปากน้ำกรุงสยาม ลำหนึ่งคือเรือ “เฮอเบิร์ต” (Herbert) ระวัง ๘๐๐ ตัน อีกลำหนึ่งคือเรือ “แมรี” (Mary)

ระหว่าง ๔๐๐ ล้าน มาช่วยให้ชาวสยามหวาดกลัว แต่ไม่ได้ก่อความเสียหายแก่ชาวสยาม และชาวสยามก็ได้ปฏิบัติตอบไปอย่างสุภาพ

ประมาณปี ๑๖๘๐ คอนสแตนติน ฟอลคอน ชาวกรีกโดยกำเนิดได้เข้ามาเป็น คนรับใช้ในเรืออังกฤษ ในกรุงลอนดอน เรือนั้นมาถึงอินเดีย และรับคำสั่งให้มายัง กรุงสยาม เมื่อเขาได้รับการปฏิบัติที่เลวร้าย ในเรือ เขาจึงลงที่หน้าท่าในเรือ หลบหนีมา ยังหมู่บ้านเล็กๆ แห่งหนึ่งห่างจากตัวเมืองกรุง ศรีอยุธยาพอสมควร ที่นั่นเขาพลัดพลัดกับการ เรียนรู้ภาษาสยาม การที่เขาเป็นคนมีสติ เปิดเผย และขยันขันแข็งทำให้เชี่ยวชาญทาง ภาษาได้อย่างรวดเร็ว และเข้ารับทำงานใน ฐานะล่ามอังกฤษที่ราชสำนักอันเป็นที่ซึ่งเขา ได้รับการพิจารณาอย่างน่าสังเกต และได้รับ ตำแหน่งในที่นั้น ความประพฤติกว่าเขาช่วย เปิดหนทางให้ได้รับความโปรดปรานมากขึ้น ทุกที จนกระทั่งว่าในชั่วเวลาเพียง ๒-๓ ปี เขาได้กลายเป็นอัครมหาเสนาบดีของรัฐ และได้ปฏิบัติตนอย่างดีในตำแหน่งหน้าที่สูงขึ้น ทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างของรัฐบาลของบ้านเมือง มั่งคั่ง จนสยามได้กลายเป็นราชอาณาจักรที่มีอำนาจที่สุกและร่ำรวยที่สุดในส่วนนั้นของโลก

พวกเยซูอิตได้ทราบว่ คนผู้หนึ่งที่พูดภาษาโรมันได้นั้นเข้ามามีอำนาจในประเทศสยาม และสยามเป็นประเทศที่ร่ำรวย พวกเยซูอิตจึงได้นำกองทหารทั้งหมดเข้ามายังกรุงสยามเพื่อจะให้ได้กิจการทั้งหมดตกอยู่ในมือของพวกเขาโดยผ่านทางผลประโยชน์ของ “พระคลัง” (Barkalong) ซึ่งเป็นนามตำแหน่งของอัครมหาเสนาบดี เขาทั้งหลายพากันคิดอยากที่จะให้ราชอาณาจักรสยามทั้งหมดอยู่ภายใต้วงอำนาจของสันตปาปา และในปี ๑๖๘๓ ปีแรกของการปฏิบัติราชการชั้นอัครมหาเสนาบดีของเขาผู้นี้ พวกเยซูอิตได้แนะนำให้พระเจ้ากรุงสยามส่งทูตไปเฝ้าพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส ซึ่งเอกอัครราชทูตผู้นั้นก็ได้มายังกรุงลอนดอนด้วย และได้ทำสนธิสัญญาทางพาณิชย์ยอมให้คนอังกฤษมาทำการค้าขายในสยามได้

พวกบาทหลวงฝรั่งเศสชักชวนพระเจ้ากรุงฝรั่งเศส และทำให้พระองค์ทรงเชื่อว่าถ้าพระองค์ส่งทูตไปยังประเทศสยาม พระเจ้ากรุงสยามก็จะทรงทั้งความเชื่อถ้อยคำเดิมของพระองค์และจะรวมไปถึงพสกนิกรของพระองค์ด้วย โดยเหตุนี้พระเจ้ากรุงฝรั่งเศสจึงได้ส่งราชทูตผู้หนึ่งพร้อมด้วยของแปลกๆ ที่มีค่าหลายอย่าง ในจำนวนนี้มีหนังสือมิชชา

(mass-book) ที่ตีพิมพ์เล่มหนึ่งพร้อมกับเรื่องราวสั้น ๆ อื่นๆ ของนักบุญต่าง ๆ ซึ่งมีชื่อปรากฏประจำวันตามปฏิทินโรมันอีกด้วย

เมื่อราชทูตฝรั่งเศส* มาถึง ก็ได้รับการต้อนรับด้วยความเคารพนับถือเป็นอย่างดียิ่ง ทั้งนี้เนื่องมาจากคุณลักษณะของท่านราชทูตเอง และเมื่อเครื่องราชบรรณาการถูกนำมาถวายต่อเบื้องพระพักตร์พระเจ้ากรุงสยามตามราชประเพณีแล้ว ดูเหมือนพระองค์ทรงพอพระทัยกับของแปลก ๆ เหล่านี้มาก แต่เมื่อทรงทอดพระเนตรรูปภาพต่างๆ ในหนังสือมิชซาเล่มนั้นแล้ว จึงทรงมีรับสั่งถามบาทหลวงเยซุอิตผู้หนึ่งผู้เป็นล่ามว่าเป็นรูปอะไร ล่ามเยซุอิตผู้นั้นตอบว่า เป็นรูปของผู้ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเกี่ยวพันกับบนสวรรค์ และพระภารดาของนักบุญเหล่านั้นคือพระเจ้าแผ่นดินแห่งประเทศฝรั่งเศส ทรงเคารพบูชา และพระองค์ก็ทรงมีพระราชประสงค์สร้างมิตรไมตรีชว่นรินทร์กับใต้ฝ่าพระบาท พระองค์ก็ทรงหวังว่า พระเจ้ากรุงสยามจะชื่นชมยินดีกับรูปภาพเหล่านั้นด้วยและจะทรงเคารพ

สักการะรูปของนักบุญเหล่านั้นแทนรูปปั้นที่นับถือบูชากันอยู่ทั่วแคว้นของพระองค์ พระเจ้ากรุงสยามทรงมีรับสั่งกลับไปว่า พระเจ้าทั้งหลายของบ้านเมืองของพระองค์ก็ตั้งเหมาะสมกับคนที่อาศัยอยู่ในบ้านเมืองนี้มาช้านานแต่โบราณ และจะไม่ใช่เป็นธรรมดาและเป็นการอกตัญญูที่จะเลิกนับถือพระเจ้าซึ่งเป็นที่เคารพบูชาของบรรพบุรุษ และของพระองค์เองมาเป็นเวลาช้านาน พระองค์จะทรงเลิกนับถือพระเจ้าองค์เก่า แล้วหันมารับนับถือองค์ใหม่แทนซึ่งพระองค์ก็ยังไม่รู้จักดีไม่ได้ และพระองค์ทรงปรารถนาให้พระภารดาแห่งประเทศฝรั่งเศสของพระองค์ทรงพอพระทัยในทุกสิ่ง นอกจากสิ่งนั้นเท่านั้น

พระเจ้ากรุงสยามทรงยกย่อง “ฟอลคอน” โดยมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งให้เป็นขุนนางชั้นอัศวิน และในพระราชสาส์นของพระองค์ที่มีมายังฟอลคอน ทรงแนะนำกิจการงานทั้งหลายของฝรั่งเศสในสยามว่าให้อยู่ในความดูแลของเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจการด้านพระศาสนาและพระองค์ยังได้ทรงยกย่องเขาว่าเป็นพระญาติและที่ปรึกษาคนโปรด

* ก๊อ เชอวาลิเอร์ เดอ โชมองต์ ราชทูตฝรั่งเศส ที่ได้นำคณะทูตชุดแรกเข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ เมื่อวันที่ ๑๙ ตุลาคม ค.ศ. ๑๖๘๕ หลายคนในคณะทูตของเดอ โชมองต์ เช่น เดอ ลา มาร์ วิศวกร และ เดอ ฟอร์แบง นายทหารสมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงขอยืมตัวใช้ในราชการกรุงศรีอยุธยาด้วย คณะทูตเดอ โชมองต์ ออกเดินทางกลับประเทศฝรั่งเศส ในวันที่ ๒๒ ธันวาคม ค.ศ. ๑๖๘๕ หลังจากใช้เวลาอยู่ในสยามราว ๓ เดือน และไม่ประสบผลสำเร็จในการเจรจา

หลังจากราชทูตฝรั่งเศสออกจากประเทศสยามกลับไปยังประเทศฝรั่งเศสแล้วพวกเยซุอิตมิได้นึกถึงอะไรทั้งสิ้นนอกเสียจากว่าจะยึดการค้าของสยามให้อยู่ภายใต้อำนาจของชาวฝรั่งเศส และเพื่อให้ได้สิ่งนี้ พวกเขาจึงได้ขอให้พระเจ้ากรุงสยามออกพระราชโองการสร้างบ่อนขึ้นบนฝั่งแม่น้ำตรงข้ามกับบ่อนบางกอกในเมืองเล็ก ๆ ลงมาทางใต้ห่างจากกรุงศรีอยุธยาราว ๒๐ ไมล์ทะเล และที่บ่อนแห่งนั้นเป็นที่ตั้งของกองทหารฝรั่งเศส* ซึ่งกรมพระคลังแห่งกรุงสยามเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายและทั้งหมดนี้ได้รับพระราชานุญาตให้เป็นไปตามความต้องการของพวกเขา

บ่อนนี้มี ๔ ตัน สามารถตั้งปืนใหญ่ได้ประมาณ ๘๐ กระบอก เมื่อพวกฝรั่งเศสได้รับทรัพย์สินดังกล่าว พวกเขาก็เย่อหยิ่งยะโสขึ้นมาจนทำให้ชาวสยามไม่สบายใจ และพากันปั่นในความอ่อนแอของพระเจ้าแผ่นดินแต่นั้นก็ต้องพูดกันเป็นการส่วนตัว เพราะความหายนะเป็นรางวัลที่จะได้รับอย่างแน่นอนหากพวกมันอย่างเปิดเผยในที่สาธารณะที่เกี่ยวกับการจัดการผิด ๆ ของรัฐ เพราะ

พระเจ้ากรุงสยามจะไม่มีวันทรงทำผิดทางการเมืองอย่างใดได้เลย เช่นเดียวกับองค์สันตปาปาก็จะทำผิดไม่ได้ทางพระศาสนา

ประมาณ ค.ศ. ๑๖๘๘ เป็นด้วยดาวเคราะห์ที่เลวร้ายเข้าครอบงำการกระทำของพระองค์ จึงได้ทรงทำสงครามกับเพื่อนบ้านคือพระเจ้าแผ่นดินแห่ง เขมร และญวน พระองค์ได้ส่งกองทหารเข้าโจมตีทางบก และกองเรือเข้าโจมตีทางทะเลในการปฏิบัติการสู้รบ แต่การโจมตีทางบกไม่ได้ผลสำเร็จ ถึงกระนั้นกิตติในกองทัพบกก็ยังมิบุคคลสามัญผู้หนึ่งซึ่งเป็นพลเมืองของกรุงสยาม และเป็นเจ้าของร้านค้าผลไม้แห่งหนึ่ง เขามีจิตใจกล้าหาญมุกตะลุมและได้ปฏิบัติการต่อสู้อย่างดียิ่งในสงครามทางบกทุกครั้ง จนทำให้ได้รับความดีความชอบและได้ตำแหน่งว่าที่กลาโหมในที่สุดและแล้วสงครามก็สิ้นสุดลงด้วยความพอใจของกองทัพบกทั้งหมดที่ยกออกไปทำศึกนอกเมือง และเป็นที่พอพระราชหฤทัยของ “ทุลกระหม่อม” ของเขา แต่เมื่อเขานำทัพคืนสู่สยามเขาก็รู้สึกว่พระเจ้าแผ่นดินทรงเชิดฟังความคิดเห็นที่พระองค์ทรงได้รับจากคำแนะนำของพวกเขาเยซุอิตทุกอย่าง และพวกเยซุอิต

* คือบ่อนมิไช่ประสิทธิ์ บนฝั่งธนบุรี และอีกบ่อนหนึ่งสร้างบนฝั่งตะวันออก โดยวิศวกรฝรั่งเศส คือบ่อนที่อยู่ติดกับโรงเรียนราชินีล่างปัจจุบัน บ่อนทั้งสองฟากฝั่งแม่น้ำนี้ เรียกว่า “บ่อนบางกอก” เป็นที่ตั้งกองทหารฝรั่งเศส

มีอำนาจกิจการงานต่าง ๆ ของบ้านเมืองโดยได้รับการสนับสนุนของพระเจ้าแผ่นดินและอัครมหาเสนาบดี พณฯ ท่าน ฟอลคอนของพระองค์ เขาจึงแข็งข้อกับพระเจ้าแผ่นดินและเมื่อกำลังทหารส่วนมากอยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของเขาทั้งหมด เขาจึงบุกเข้าจับเจ้านายของเขาและนำไปประหารชีวิต ตามประเพณีการประหารอาชญากรหลวงหรือพระราชวงศ์เมื่อถูกตัดสินลงโทษถึงขั้นประหารชีวิตนั้นจะต้องขังในกรงเหล็กใหญ่ และนำมาบดขยี้ร่างให้เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยด้วยท่อนไม้จันทร์ โดยไม่ให้เลือดเจ้าไหลตกพื้นดินซึ่งโดยทางศาสนาของพวกเขา คิดกันว่าเป็นการขาดสัมมาคารวะอย่างใหญ่หลวงที่จะให้พระโลหิตของ “เจ้า” ปนเปื้อนกับพื้นโลก หลังจากฆาตกรรมเจ้านายของเขาแล้ว เขาก็ประกาศเรียกบรรดาขุนนางทั้งหมดให้มาประชุมปรึกษากันภายในพระราชวัง

ฝ่ายเสนาบดีฟอลคอน เนื่องด้วยอาศัยแผนการที่เขาวางไว้และหน่วยงานฝ่ายพลเรือนของเขามีสื่อคนในทุกตำแหน่งและทุกระดับได้ช่วยให้ตัวเขาเองมีพรรคพวกที่กล้าแข็งมากมายไปทั่วทั้งในและนอกกรุงศรีอยุธยา ยิ่งกว่านั้นเขายังมีกองทัพเรือในบังคับบัญชา และมีตรสหายหลายคนของเสนาบดี

ผู้นี้ได้แนะนำให้เขาขัดขึ้นคำประกาศนั้นเสีย และให้ยกกองกำลังสมัครพรรคพวกในกรุงศรีอยุธยาออกทำการแก้แค้นการสิ้นพระชนม์ชีพของพระเจ้าแผ่นดิน และนายทหารในกองทัพหลายนายที่ชิงชังการฆาตกรรมพระเจ้าแผ่นดิน ก็จะเข้าร่วมเป็นพวกเขาด้วยซึ่งอย่างน้อย จะมีกำลังประมาณมากกว่า ๕๐,๐๐๐ คน แต่ด้วยเหตุที่เขาถูกหลอก และไม่ฟังคำตักเตือนที่ตั้นนั้นเสียเลย เขาจึงได้เข้าไปในพระราชวังที่ซึ่งในทันทีที่ย่างเท้าเข้าไป เขาก็ถูกทหารรักษาพระราชวังของแม่ทัพจับและถูกตัดศีรษะ ดังนั้น “กบฏผู้แย่งชิงราชสมบัติ” ก็ได้รับอำนาจความเป็นใหญ่ไว้ในมือตน ในขณะเดียวกันก็ได้มีการทำพิธีปราบดาภิเษก (jure divino) เพื่อแสดงว่าเขาเป็นผู้ได้รับความชอบธรรม ความโปรดปรานจากสวรรค์ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์และดวงดาวต่าง ๆ ซึ่งมีเกียรติยศที่เป็นพระญาติใกล้ชิดกับเขา

หากเสนาบดีผู้นั้นจะเชื่อฟังคำตักเตือนของมิตรสหายหรือเพียงแต่มีความกล้าที่จะทำตามคุณสมบัติในส่วนดีของตนเองแล้ว เขาก็จะต้องได้เกียรติยศพร้อมกับได้สวมมงกุฎสยามประเทศอย่างแน่นอน และถ้าเขานำลัทธิโรมันคาทอลิกเข้ามาเผยแพร่ในประเทศ

ที่ไม่นับถือพระเจ้าอันแท้จริง (paganism) แล้ว เขาก็จะต้องได้รับเกียรติยศพร้อมตำแหน่งนามในปฏิทินของสันตปาปา แต่ทว่าความซื่อสัตย์ของเขาทำให้ตัวเขาไร้คุณค่าสำหรับตำแหน่งทั้งสอง

ข้าพเจ้าได้เรื่องราวนี้มาจาก นาย บาชพูล (Mr. Bashpool) ซึ่งเป็นเลขาธิการของท่านเสนาบดีผู้หนึ่ง ตัวเขาถูกจับขังคุกตั้งแต่เจ้านายของเขาถึงแก่ความตาย เขาต้องถูกจองจำในที่คุมขังโดยถูกใส่ข้อที่คอ ซึ่งทำด้วยไม้ไผ่ ๒ อัน ถึง ๓ ปี โดยที่ข้อนี้ไม่เคยถูกถอดออกให้พ้นคอเขาได้เลย นอกจากเมื่อเวลาที่ถูกนำตัวออกมาโดยตัวอย่างหนักเพื่อให้ปรากฏกล่าวหาคนมั่งมีอันเป็นพวกที่ “กบฏผู้แย่งราชบัลลังก์” คนนั้นตั้งใจจะทำลายล้างเพื่อจะได้รับทรัพย์สินของเขาเหล่านั้นโดยอาศัยอำนาจของศาลและกฎหมาย

ข้าพเจ้าเห็นท่านผู้หญิง ฟอลคอน ในปี ๑๗๑๔^๒ เวลานั้นท่านได้รับเกียรติให้เป็นต้นห้องเครื่องหวนของพระเจ้าแผ่นดิน ท่านเกิดในกรุงสยามในตระกูลอันมีเกียรติ

และในเวลานั้นท่านเป็นที่ยกย่องนับถือแก่คนทั่วไปทั้งในราชสำนัก และในกรุงศรีอยุธยา ด้วยความที่ท่านมีใจเป็นธรรมและมีมนุษยธรรมต่อชาวบ้านทั่วไปและคนต่างชาติเมื่อเวลาเขาเหล่านั้นได้รับความทุกข์ยาก หรือตกอยู่ภายใต้การบีบคั้นจากพวกข้าราชการหรือข้าราชการบ้านเมือง

เมื่อราชทูตสยาม กลับจากประเทศฝรั่งเศสและอังกฤษนั้นอยู่ในช่วงเวลาของพระเจ้าแผ่นดินองค์ที่ถูกฆาตกรรม ในจำนวนคำถามหลายข้อที่เจ้านายของเขาส่งถามราชทูตสยามถึงพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสว่า ทรงมีปราสาทราชวังงดงาม และใหญ่โตเหมือนอย่างของพระองค์ที่สยามหรือไม่ แต่ท่านราชทูตผู้หนึ่งสงสัย โดยที่ไม่ได้ถูกแนะนำตักเตือนมาก่อน ได้ตอบพระราชดำรัสไปตามความจริงว่า ในประเทศฝรั่งเศสสวยงามกว่ามาก แม้เพียงแต่โรงม้าของพระเจ้ากรุงฝรั่งเศสในปารีสก็ยิ่งใหญ่โตกว่าอาคารบ้านเรือนในอินเดีย (คงหมายถึงสยาม-ผู้แปล) ซึ่งทำให้พระเจ้าแผ่นดินทรงพระพิโรธ จน

^๒ บันทึกของฮามิลตันนับเป็นครั้งสุดท้ายที่ได้กล่าวถึงและยืนยันการมีชีวิตอยู่ของ “Lady Falcon” ทักกรุงศรีอยุธยา ใน ค.ศ. ๑๗๑๕

* ราชทูตสยามท่าน^๓ ๔ จะเป็นคนละทูตสยามชุดที่ ๔

^๕ คือ “พระราชพิธีอัฐยศ” หรือ พิธี “แห่เกวียนทศสถาน” ดูรายละเอียดในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธี ๑๒ เดือน (แพร่พิทยา : ๒๕๑๔) หน้า ๒๔๖-๒๕๕.

ให้ปลดเขาออก และก็เกือบจะถูกตัดหัว
เสียแล้วเพราะการพูดความจริง

พระเจ้ากรุงสยามทรงพอพระทัยใช้
พระสมัญญานามแสดงฐานะอันสูงส่ง เช่น
เดียวกับพระเจ้าแผ่นดินพะโค (หงสาวดี)
นอกจากพระองค์จะมีความใกล้ชิดกับดวง
พระที่ปแห่งสวรรค์ของพระองค์แล้ว พระ
องค์ยังทรงเป็นพระเจ้าบนพื้นพิภพอีกด้วย
ในราชสำนักของพระองค์เป็นสถานที่ประทาน
ความยุติธรรม ความกรุณาปราณี และความ
เมตตาแก่มวลมนุษย์ซึ่งเป็นกระบวนคำกล่าว
อ้างที่เกินความจริง และปราศจากความหมาย
และในที่สุดเพื่อย่นย่อส่วนที่เหลือทั้งหมดให้
สิ้นเข้า พระองค์จึงใช้พระนามว่า “พระเจ้า
ช้างเผือก” เป็นคำแทนพระนามที่ไม่มีใคร
จะมาได้แย้งต่อกรกับพระองค์ได้ เว้นเสียแต่
พระเจ้าแผ่นดินแห่งเมืองหงสาวดี

พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานพรแก่
พสกนิกรของพระองค์ ปีละครั้งในเดือน
กันยายน พระองค์เสด็จไปรอบๆ เมืองโดยมี
ขบวนช้างจำนวนมากมาย ในจำนวนนั้นเป็น
ช้างเผือก แต่สีของช้างเผือกเป็นเพียงสีเนื้อ
เท่านั้นซึ่งข้าพเจ้าเคยเห็นเช่นนั้นมาแล้วหลาย
เชือกที่กลาง บางคลี ก็มีสีขาวเท่าๆ ช้างเชือก
นั้น บรรดาช้างทั้งหมดในวันนั้นถูกแต่งตัว

ด้วยเครื่องประดับบนศีรษะเป็นลูกกระพรวน
ร้อยสวยงามที่สุด มีกลองชนะ แตรทอง ปี่
(Hautboys) และเครื่องดนตรีอื่น ๆ ทำให้
เกิดเสียงดังไปตามขบวนเสด็จ เสียงนั้นจะ
ไพเราะสำหรับพระเจ้าแผ่นดิน หรือสำหรับ
ช้างของพระองค์ ข้าพเจ้าไม่รู้ได้แต่ข้าพเจ้า
แน่ใจว่า เสียงนั้นดังแทบหูที่สุด

ขณะที่ขบวนช้างพระที่นั่งเคลื่อนผ่าน
ไปในเมือง ชาวบ้าน ชาวเมืองต่างก็ไม่กล้ามอง
พระพักตร์พระองค์ได้ ชาวเมืองทั้งหลายต่าง
หมอบคุกเข่าลงและใช้ข้อศอกยันพื้นพร้อมยก
มือประนมเหนือศีรษะ ดวงตาจ้องมองพื้นดิน
หรือหลับตาจวบจนขบวนเสด็จผ่านพวกเขา
ไป จึงได้รับอนุญาตให้ลุกขึ้น แล้วดูพระ
องค์ทางเบื้องหลังหรือด้านข้างได้

เดือนพฤศจิกายน พระเจ้าแผ่นดิน
เสด็จพยุหยาตราทางชลมารค บนเรือพระ
ที่นั่งยาว ๓๐ หรือ ๔๐ หลา กว้างราว ๒
หลา และลึก ๒ ฟุต บังลังก์พระที่นั่งตั้ง
ตอนกลางลำเรือ สูงประมาณ ๗ ฟุต มี
ประวิสูตรอย่างหรูหราเหนือบัลลังก์ที่ประทับ
อีกทีหนึ่ง ขุนนางชั้นสูงสุดหรือผู้น้อยทั้ง
หลายนั่งเฝ้าบัลลังก์พระที่นั่ง และมีฝีพาย
ประมาณ ๕๐ หรือ ๖๐ คน นั่งประจำที่
อยู่เบื้องหลังของบัลลังก์ที่ประทับ (สวมเสื้อ

ผ้าปักสีชมพูเข้ม และสวมหมวก หรือผ้าโพก
ไว้บนศีรษะ) กรรเชียง หรือพายเรือพระที่
นั่งไปตามทางที่พระองค์รับสั่ง

ยังมีเรือใหญ่ตามเสด็จอีกมากกว่า
๑,๐๐๐ ลำ ที่เข้าร่วมขบวนเสด็จด้วย นอก
จากนี้ยังมีเรือธรรมดาคืออื่น ๆ อีกหลายพันลำ
จนทำให้เป็นขบวนยาวเหยียดต่อกันถึง ๕ หรือ
๖ ไมล์ ลำน้ำครคร่ำด้วยเรือเต็มไปหมด
เว้นเสียแต่บริเวณลำน้ำใกล้เรือพระที่นั่ง เว้น
ให้ว่างประมาณครึ่งไมล์ เพื่อให้เรือพระ
ที่นั่งเคลื่อนเข้าไปได้

ประมาณ ๔ หรือ ๕ โมงเย็น พระ
องค์เสด็จทางเรือไปยังวัดแห่งหนึ่งซึ่งอยู่ห่าง
ตัวเมืองไปทางเหนือประมาณ ๓ ไมล์ คน
ละฝั่งแม่น้ำ เป็นสถานที่ซึ่งพระภิกษุสงฆ์ของ

วัดนั้น สวดมนต์และถวายผ้าผ้ายขนาด ๒
หลาครึ่งแก่พระองค์ ผ้าที่นำถวายผืนนี้ต้อง
ปั่นและทอให้เสร็จภายในวันเดียวที่พระองค์
เสด็จมารับ หลังตะวันตกดินแล้ว ก็เสด็จ
ลงเรือกลับ (ภายหลังพระราชทานอัฐบริวาร
ของหลวง สำหรับเป็นของขลังแก่บรรดา
พระภิกษุ) ว่าราชการงานเมืองที่พระราชวัง
ของพระองค์ต่อไป เหตุผลที่เสด็จออกทำพิธี
ฉลองลำแม่น้ำให้ พสกนิกรของพระองค์ใน
ช่วงเวลานั้นของปี ก็คือ ทรงห้ามน้ำไม่ให้
ไหลท่วมสูงขึ้น และท่วมนานกว่าระดับตาม
จำนวนนิ้วของความสูงหรือจำนวนวันของ
การท่วมของน้ำที่พระองค์ทรงกำหนดไว้^{๑๐}
แต่บางครั้งน้ำก็มิได้เชื่อฟังในพระราชโองการ
ของพระองค์เลย

^{๑๐} ประเพณีห้ามน้ำไม่ให้ท่วม หรือไม่ให้น้ำลดเกินความต้องการดังขามิลตันกล่าวไว้ น่าจะไม่เกิน
ความจริง เพราะประเพณีดังกล่าวนี้ได้ปฏิบัติกันในเมืองใกล้เคียง เช่น พม่า ในสมัยอยุธยาเช่นกัน ซึ่ง “ลัม
ทูน” นักประวัติศาสตร์ปัจจุบันของพม่าก็ได้ค้นพบหลักฐานเก่าแก่จากกระแสน้ำพระราชมหาราช และพระบรมราชโอง
การต่าง ๆ ของกษัตริย์พม่าทั้งหลายซึ่งกล่าวถึงเรื่อง “ทรงทำพิธีห้ามน้ำ” อันเป็นพระราชพิธีที่กษัตริย์พม่าทรง
ปฏิบัติในช่วงสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ และประชาชนสมัยนั้นเชื่อกันว่า “พระมหากษัตริย์ทรงสามารถห้าม
กระแสน้ำขึ้นให้หยุดลงได้” (Than Tun : Ayut'ia Men in the Service of Burmese Kings,
16-17 th Century : Southeast Asian Studies Vol 2, No 4 March 1984) พระราชพิธี
ห้ามน้ำของกษัตริย์อยุธยาได้ปรากฏในจดหมายเหตุของขามิลตันเช่นกัน ซึ่งก็มีทางเป็นไปได้ เพราะแนวคิด
ประเพณี ความเชื่อ อันเป็นสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมร่วมยุคสมัยซึ่งถ่ายทอดกันระหว่างกษัตริย์ไทย-พม่า คงจะ
มีและไม่แตกต่างกันนัก พันเอก ม.ร.ว. สุภวัชย์ เกษมศรี ได้สรุปว่าเป็น “พิธีไล่น้ำ” นั่นเอง จะหาอำนาจ
ละเอียดได้ในหนังสือ “ท้าวทศมาศ”

เจ้าพระยาพระคลังท้าว มีข้าราชการสังกัด
กรมท่าชาติเปอร์เซีย และอื่น ๆ เป็นคู่เคียง

พวกขุนนางทั้งหมดเป็นคนของรัฐบาล ซึ่งกิจการงานหน้าที่ของพวกเขา จำต้องหา ที่อยู่อาศัยในตัวเมือง โดยทั่วๆ ไป มีจำนวน ขุนนางสูงชันถึง ๓,๐๐๐ คน ที่จะต้องเข้าเฝ้า ทุกวันในพระราชวัง นอกจากพวกที่ได้รับ พระราชทานอนุญาตให้ลาหยุด ถ้าผู้ใดฝ่าฝืน ก็จะต้องถูกโบยอย่างหนักด้วยหวาย ซึ่งบาด ลึกเข้าไปในเนื้อ ทั้งรอยแผลจกรรจ์ไว้ ยิ่ง รอยแผลปรากฏให้เห็นใหญ่เท่าใด เกียรติยศ ที่พวกเขารับไว้ยิ่งมากขึ้นเท่านั้น เหล่าสุภาพ

สตรีที่สวยงามก็มีได้รับการยกเว้นจากกฎนี้ได้ แม้เพียงความผิดเล็กน้อย ข้าพเจ้าเคยเห็น รอยแผลจากการถูกโบยด้วยหวายบนหลังของ สุภาพสตรีสาวสวยหลายคน เป็นรอยแผล ใหญ่เกินกว่าจะปกปิดได้ ในขณะที่พวกเธอ เดินไปตามท้องถนน พวกเธอเปลือยหลัง ให้เห็น แม้ว่า หน້อาก ท้อง ลำคอจะถูก ปกคลุมด้วยผ้าพันคอ (ผ้าสไบ-ผ้าแปด) จะ สังเกตให้เห็นได้อย่างชัดเจนของความยิ่งใหญ่ ที่สุดของพระเจ้าแผ่นดินบนพื้นพิภพ

สตรีในกรุงสยามเป็นเพียงแม่ค้ารับ ซ้อสินค้า บางคนก็ทำการค้าขายใหญ่ โดย ทั่วๆ ไปพวกสามีจะช่วยเหลือสนับสนุนใน กิจของภรรยา ชาวยุโรปที่เข้ามาค้าขายยัง กรุงสยาม มักจะทำตัวเขาให้สบาย เช่นเดียวกับ ที่พวกเขาทำอยู่ในเมืองพะโค ด้วยการมี ภรรยาชั่วคราวหลาย ๆ คน และเกือบจะเป็น เจื่อนไขเดียวกันด้วย ที่สตรีเหล่านั้นถือว่า ไม่เสียหายอะไรที่จะมีสามีชั่วคราว ก่อนข้าง จะเป็นเกียรติยศเสียด้วยซ้ำไปที่พวกเขาได้รับความรักจากผู้ชายหลาย ๆ คน พวกบาท หลวงในคริสต์ศาสนาพากันคัดค้านวิธีการ สมรสเช่นว่านี้ และต้องการให้พวกนอก ศาสนาทุกคน เช่นเดียวกับพวกคาทอลิกได้ ทำการสมรสกับหญิงสาวที่บาทหลวงเลี้ยงดูไว้

แต่พวกนอกศาสนานี้ตามความเชื่อถือเดิม โดยปกติแล้วจะไม่ฟัง และถือตั้งต่อคำตักเตือนอันลึกซึ้งและหลักคำสอนที่มีเหตุผลของพระบิดาที่ศักดิ์สิทธิ์ และพากันแต่งงานกันตามวิถีของชาวสยาม ชาวคาทอลิกไม่กล้าที่จะกระทำเช่นนั้นได้ ด้วยมีความกลัวที่จะถูกตัดขาดจากศาสนา แต่ภรรยาชาวสยามโดยทั่วไปได้พิสูจน์ให้เห็นว่า เชื่อฟังมากที่สุด รักใคร่ และเสียสละได้ เหตุผลทั้งเช่นครั้งหนึ่งเมื่อชาวคาทอลิกไปจากสยามเพื่อติดตามธุรกิจของเขายังประเทศอื่นๆ น้อยเหลือเกินที่พวกเขาเหล่านั้นจะได้กลับมายังสยามอีก จึงมักจะมอมมรดกคือ พันัยกรรมภรรยาที่รักของพวกเขาให้เป็นสมบัติของคริสต์จักรซึ่งเป็นเสมือนมารดาที่ตามใจลูกสาวทั้งหลาย ซึ่งพวกนี้มักชอบก่อวิวาทกันอยู่เนืองๆ

ชาวพื้นเมืองทั้งสองเพศไปไหนมาไหนปล่อยศีรษะเปล่า พวกเขาไว้ผมตัดสั้นราว ๒ นิ้ว จากหนึ่งศีรษะ ทาน้ำมันให้ติดเหนียวและหวีเสียผมขึ้นไป จึงทำให้ศีรษะดูใหญ่มาก ผมทั้งศีรษะตั้งชันเหมือนกับขนหลังของหมูป่า ชาวสยามมีรูปร่างและลำแขนขาได้ส่วน หน้าผากกว้าง จมูกแบน ปากสวย ริมฝีปากอูม ดวงตาทำเป็นประกาย หูขนาดกลางแต่เครื่องประดับใหญ่หนัก ผู้

ชายมีหนวดที่คางเล็กน้อย ชาวสยามมีผิวสีมะกอก แต่ผู้หญิงมีผิวออกสีเหลือง สตรีชั้นสูงบางคนมีสีแสดเรื่อที่แก้มและริมฝีปากจะเป็นโดยธรรมชาติหรือแต่งแต้มขึ้นมา ขำพเจ้าไม่ทราบได้ ชาวสยามมีลูกคอกและอายุยืน ซึ่งอาจเป็นส่วนมาจากการรู้จักประมาณในการกิน การดื่มก็ได้

หลังจาก “กบฏผู้ชิงราชสมบัติ” ได้ขึ้นครองราชบัลลังก์สยามแล้ว พระองค์ก็มีพระราชโองการให้พวกฝรั่งเศสมอบบ่อที่บางกอกให้แก่นายทหารผู้หนึ่งซึ่งพระองค์ส่งให้ไปยึดทรัพย์สินที่นั่น แต่พวกฝรั่งเศสไม่ยอม โดยไม่มีเงื่อนไขใดๆ พระองค์ทรงส่งทหารส่วนหนึ่งเข้าโจมตีทันที และจะเอาชีวิตทุก ๆ คนที่ถอยกลับก่อนที่จะยึดบ่อได้ราชโองการของพระองค์ถูกนำไปปฏิบัติอย่างเคร่งครัด และทั้งหมดที่พวกฝรั่งเศสได้รับก็คือ เกียรติยศของการตายอย่างกล้าหาญจากการต่อสู้ป้องกันเสรีภาพของพวกเขา บ่อที่กล่าวนี้ยังคงอยู่โดยไม่มีการรื้อถอนทำลาย แต่ไม่มีกองทหารปืนใหญ่ประจำการในที่นี่

ในประเทศสยาม มีวิธีลงโทษประหารชีวิตอาชญากรหลายวิธีสำหรับโทษฐานลักขโมยและอื่นๆ อย่างเช่น การวิวาท การตัดหัวเป็นวิธีสามัญสำหรับโทษฐานกบฏหรือ

ก่อจลาจล นักโทษคงกลัวจะถูกแร้นเหี่ยว
เป็น ไข้ฟุง และอวัยวะภายในจะถูกควักออก
มา ส่วนชาวศพเหล่านั้นจะถูกเสียบกันเป็น
พวงใส่ในกรงซี่ไม้เล็ก ๆ และนำไปผูกติดกับ
หลักประหารให้ฝูงแร้งกา และสัตว์มีปีกอื่น ๆ
ที่หิวกระหายหรือมีฉันทันทีฝูงสุนัขกัดกิน

ในเช้าวันหนึ่ง ข้าพเจ้าเห็นคน ๑๘
คนกำลังถูกนำไปประหารฐานก่อจลาจล แต่
ละคนให้หนึ่งบนคานรูปสามเหลี่ยม ลำคอและ
มือ นักโทษล่ามตรวนไม้ไว้ และมีทาสตีตรวน
หามคานละสามคน เดินไปตามถนนไปยังที่
ประหาร (ตะแลงแกง) นักโทษทั้งหลายครวญ
กันว่าถูกให้ออดอาหารจนแทบจะตายในคุก
เพราะเขาเหล่านั้นผ่ายผอมมาก บางคนกำลัง
ร้องไห้ บางคนก็ดูว่าเรงดี ที่ว่าเขากำลังใกล้
ถึงจุดจบของชีวิตอันแสนทุกข์ทรมานแล้ว

สำหรับโทษฐานกบฏและฆาตกรรม
“ข้าง” ทำหน้าที่เพชฌฆาต นักโทษประหาร
ถูกผูกติดแน่นกับเสาที่ปักลึกลงไปในดิน แล้ว
นำ “ข้าง” ออกมาให้คู่ตัวนักโทษ โดยให้
ข้างเดินรอบ ๆ ตัว นักโทษสองหรือสามรอบ
เมื่อความข้างออกเสียงพูดกับเพชฌฆาตร่าง
ใหญ่มหึมาแล้ว ข้างก็ใช้วงพันรอบตัวนัก
โทษและเสา และถอนเสาจากพื้นดินด้วยกำลัง
แรง โยนนักโทษพร้อมเสาชั้นไปในอากาศใน

ขณะที่กำลังตกลงมา มันก็จะเอวรับแล้ว
เหวี่ยงให้ร่างนักโทษหลุดอีกครั้ง ใช้เท้าหน้า
ข้างหนึ่งเหยียบลงบนชาวศพและบดขยี้ร่างนั้น
จนแบน

ในปี ๑๗๑๗ พระเจ้ากรุงสยามทรง
ทำสงครามกับเขมรเพื่อนบ้านของพระองค์ ยก
ทัพเข้าล้อมเมืองเขมรด้วยกำลังทหารทางบก
๕๐,๐๐๐ คน และทางทะเล ๒๐,๐๐๐ คน
โปรดฯ ให้ “พระคลัง” เป็นผู้บังคับบัญชา
กองทัพของพระองค์ “พระคลัง” เป็นคนจีน
ซึ่งไม่คุ้นเคยกับสงครามเลย จีนผู้นั้นยอมรับ
หน้าที่นี้ด้วยความลังเลใจยิ่ง แต่พระเจ้าแผ่นดิน
ยินยอมถูกปฏิเสธไม่ได้ สงครามครั้งนั้นพิสูจน์
ความล้มเหลว ข้าพเจ้าจะทิ้งเรื่องไว้กล่าวใน
เรื่องเกี่ยวกับเขมร และจะย้อนกลับมากล่าวถึง
สยามที่ซึ่งข้าพเจ้าต้องพบกับความยุ่งยากเข้า
บางประการ

ในปี ๑๗๑๙ ข้าพเจ้าได้นำเรือสินค้า
ไปยังสยามเพื่อจะนำสินค้าไปขาย ด้วยคาดหวัง
ที่จะค้าตามสนธิสัญญาเก่า ซึ่งได้ตกลงกันไว้
ที่กรุงลอนดอน ระหว่างพระเจ้ากรุงอังกฤษ
และอัครราชทูตของพระกรุงสยามเมื่อ ค.ศ.
๑๖๘๔ แต่เมื่อข้าพเจ้ามาถึง ข้าพเจ้าพบว่า
นายคอลเลต นายบ่อมที่เซนต์ ยอร์ช ได้ให้ทูต
ของเขาชื่อพอนี่ (Powny) เลิกสัญญาข้อ

ตกลงเก่านั้นเสียแล้ว ดังที่ข้าพเจ้าได้สังเกตเห็น และเงื่อนไขใหม่ ๆ นั้นยุ่งยากลำบากเกินกว่าที่ข้าพเจ้าจะทนได้ ข้าพเจ้าจึงวอนขออิสรภาพนำเรือพร้อมทั้งสินค้าออกเดินทางกลับ แต่ข้าพเจ้าไม่ได้รับการยินยอมให้กลับออกไปได้ เป็นเวลาไม่น้อยกว่า ๔ เดือน

อัยการศาลแห่งกรุงสยามของนายคอลเลต เป็นชาวเปอร์เซียโดยกำเนิด ได้เข้ามาอยู่ในสยามกับบิดาตั้งแต่ยังเด็ก และอยู่ในสยามราว ๔๐ ปีแล้ว เขาเป็นคนชั่วร้ายสมบูรณ์แบบเท่าที่นายคอลเลตจะสามารถสรรหาเพื่อทำงานไปตามจุดประสงค์ที่เลวทรามได้ ด้วยการถวายรายงานเท็จแด่พระเจ้าแผ่นดิน เขาได้ทำให้ผู้สุจริตต้องตกอยู่ในความทุกข์ยากมาแล้วมากมาย นอกจากนี้ยังได้ช่วยหาทรัพย์สินบางส่วนส่งเข้าพระคลังเพิ่มขึ้นอีกมากด้วย

เมื่อข้าพเจ้าเข้าใจดีว่า นายคอลเลตเป็นต้นเหตุที่กักกันการค้าของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจึงได้พยายามให้เขาเคลื่อนไหวให้ได้ด้วยการให้ของกำนัลชั้นโต แต่ทั้งหมดไม่สมความมุ่งหมายอย่างไร เพราะถ้าข้าพเจ้าจะยังทำการค้าต่อไป ข้าพเจ้าก็จะต้องทำตามแผนที่นายคอลเลตวางไว้ โดยมีนายพอนี่ ซึ่งมีนาย คอลลิสัน (Collison) เป็นผู้แทนของ

เขาอยู่ที่กรุงสยาม คอยให้คำปรึกษาและแจ้งเรื่องราวไปยังชาวเปอร์เซียผู้นั้น ในวิธีที่ที่สุด ที่จะทำลายพ่อค้าอังกฤษผู้ซึ่งไม่มีหนังสือคุ้มครองจากตัวนายคอลเลต

วันหนึ่ง ชาวเปอร์เซียผู้นั้น (ชื่อของเขา คือ ออกญา เสนาราช (Oia Senerat) กับข้าพเจ้าได้สนทนากันในเรื่องกิจธุระของข้าพเจ้าเป็นภาษาฮินดูสถาน (Industan) อันเป็นภาษาที่ใช้พูดจากันในจักรวรรดิโมกุลที่กว้างใหญ่ และในบรรดาเรื่องที่พูดจากันนั้น มีอยู่เรื่องหนึ่งที่ข้าพเจ้าได้เจรจากับเขาถึงความยุ่งยากที่อาจจะเกิดขึ้นได้กับการค้าขายของพระเจ้ากรุงสยามซึ่งทำการขนส่งสินค้าจากเมืองมะริด (Merjee) ไปยังบอมเบย์และยอร์ช เพราะหากว่า ส่วนอื่น ๆ ในอาณานิคมอังกฤษทั้งหมดถูกห้ามไม่ให้ทำการค้าขายกับประเทศสยามแล้ว พวกเขาก็มีเหตุผลพอเพียงที่จะห้ามคนในบังคับของเขาไม่ให้ค้าขายกัน ที่เมืองบอมเบย์และยอร์ช และในที่อื่น ๆ อีกก็ได้ ความยุ่งยากอื่น ๆ ก็อาจจะเกิดขึ้นกับราชกิจของพระองค์โดยเอาสิ่งเหล่านี้โยนไปให้เป็นภาระของพระเจ้าแผ่นดินผู้ซึ่งมิได้ทรงทราบเรื่องอะไรกับเหตุนี้เลย ซึ่งอาจยังผลให้ล้มเลิกข้อตกลงที่ได้ทำไว้ในประเทศอังกฤษ โดยที่ไม่ได้บอกกล่าวให้อาณานิคม

ของอังกฤษตามส่วนอื่น ๆ ของอินเดียรับรู้
ก่อนเลย

เขาตอบข้าพเจ้าว่า พระราชาแห่ง
เมืองเซนต์ยอร์ชสามารถให้คำตอบที่ดีที่สุด
แก่ข้าพเจ้าได้ และพระองค์สามารถคุ้มครอง
กิจการค้าของพระเจ้ากรุงสยามตามเส้นทาง
นั้น กับทั้งพระเจ้ากรุงสยามก็มีได้มีการค้าต่าง
ประเทศในที่อื่นใดอีก นอกจากประเทศญี่ปุ่น
ซึ่งพระองค์ได้รับประโยชน์ และชาวอังกฤษ
ก็มีได้มีการค้าตามเส้นทางนั้นที่จะรบกวน
การค้าของเจ้านายของเขาได้ ถ้าข้าพเจ้า
ไม่อนุโลมทำตามข้อตกลงที่ทำขึ้นโดยนาย
พอนี่ ในนามของนายคอลเลตแล้ว ข้าพเจ้าก็
คงไปเสียให้พื้นที่นี้เมื่อสามารถจะไปได้

ข้าพเจ้าแจ้งเขาไปว่า ข้าพเจ้า
ปรารถนาที่จะเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงสยามและจะ
ให้ของกำนัลแก่เขา ๑๐๐๐ ดอลลาร์ ถ้าเขา
สามารถหาหนทางให้ข้าพเจ้าได้เข้าเฝ้าพระ
องค์ท่านได้ เขาตอบข้าพเจ้าว่า คนอังกฤษ
ไม่มีกิริยามารยาทดีพอที่จะได้รับอนุญาตให้
เข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินที่ยิ่งใหญ่เช่นพระองค์
ท่านได้ ฉะนั้นข้าพเจ้าไม่ควรจะมุ่งหวังว่าจะ
ได้ไปปรากฏตัวต่อหน้าพระพักตร์และด้วย

เหตุที่กลัวว่า ข้าพเจ้าจะทำคำร้องไปยังคน
โปรดของราชสำนักคนอื่น ๆ บางคน เพื่อให้
นำตัวข้าพเจ้าเข้าเฝ้า จึงในราว ๒ หรือ ๓ วัน
ภายหลังที่ได้สนทนากันแล้ว ข้าพเจ้าได้ทราบ
ว่ามีคำประกาศแพร่ไปทั่วเมือง ห้ามชาวต่าง
ประเทศคนใดล่วงล้ำเข้าไปในบริเวณพระราช
วังของพระเจ้ากรุงสยามภายใต้อาญาโทษ
อย่างหนัก

ประมาณ ๑ สัปดาห์ต่อมา ข้าพเจ้า
ได้รับหมายเรียกให้ไปยังศาลชำระคดี เพื่อ
ให้การตามคำฟ้องในข้อหาเป็นกบฏต่อ
พระเจ้าแผ่นดิน ข้าพเจ้ารู้ตัวว่าเป็นผู้บริสุทธิ์
จึงไปปรากฏตัวที่ศาลตามเวลานัดหมายซึ่งอยู่
ในราว ๘ โมงเช้า ศาลจัดขึ้นที่ห้องโถงทรง
ยาว เป็นเหลี่ยมและกว้างใหญ่เปิดโล่งทุก
ด้าน ประมาณ ๘ นาฬิกา ท่านตุลาการก็เข้า
มาพร้อมบริวารติดตามจำนวนหลายพันคนใน
ขณะที่ท่านตุลาการเดินผ่านมาทางข้าพเจ้าไป
ประจำที่ เขาจ้องดูข้าพเจ้าอย่างถี่ถ้วนเช่น
เดียวกับที่ข้าพเจ้าจ้องดูเขาอย่างพินิจพิจารณา
เขาเป็นคนร่างสันทัดอายุราว ๕๐ ปีเป็นคน
สุขภาพ แต่มีสีหน้าเคร่งขรึม และดวงตาเป็น
ประกายวาววับ เขาพูดกับล่ามให้สั่งให้

ข้าพเจ้าระวังรักษาคำพูดเพราะกลัวว่าข้าพเจ้ามือคคิเข้าข้างตนเองในการตอบคำถามที่ซับซ้อน ข้าพเจ้าพอใจในคำตักเตือนของเขาและบอกกับเขาว่า “เพียงคำเดียวที่เป็นทางช่วยการตัดสินใจที่ถูกต้องก็พอแล้ว”

เมื่อท่านตุลาการเข้าประจำที่แล้ว ก็สั่งให้อ่านคำฟ้อง มีผู้อ่านขึ้นทันที ในราวครึ่งชั่วโมงก็จบลง ท่านตุลาการถามข้าพเจ้าโดยใช้คำว่า ข้าพเจ้าเข้าใจอีกกล่าวหาหาพิงถึงตัวข้าพเจ้าหรือไม่ ข้าพเจ้าตอบว่า “ไม่” ท่านตุลาการจึงสั่งให้ล่ามแจ้งข้าพเจ้าถึงความหมายของข้อความเป็นพิเศษในแต่ละตอนไป ซึ่งเหมือนกับอ่านทานอีกเป็นครั้งที่สองอย่างช้า ๆ ชัดถ้อยชัดคำ และเมื่อได้อ่านคำฟ้องซึ่งมาจากมูลเหตุในคำกล่าวหาข้าพเจ้าเพียงที่พูดว่า “เรื่องนี้ได้มีผู้เพิกทูลพระเจ้ากรุงสยามแล้ว”^{๑๑} ข้าพเจ้าคิดว่าสมควรให้การปฏิเสธทั้งหมด และให้คู่ความของข้าพเจ้าคือออกญาเสนาราชพิสุจน์ว่า ข้าพเจ้าได้พูดเช่นนั้นจริง แต่...ต่อมาอีกเล็กน้อยข้าพเจ้าจึงทราบว่าการกล่าวเพียงว่า “มีผู้กราบ

บังคมทูลพระเจ้ากรุงสยาม” ก็เป็นกบฏได้แล้ว

ท่านตุลาการได้เลือกทนายจากที่ประชุมใหญ่นั้นให้เป็นตัวแทนคู่ความฝ่ายละสองคน มีการโต้เถียงกันอย่างใหญ่โต เป็นเวลานาน ๓ หรือ ๔ ชั่วโมง ในเรื่องที่ว่าชาวต่างชาติผู้ไม่รู้กฎหมายของสยามก็ต้องอยู่ภายใต้โทษการลงอาญา ความผิดฐานละเมิดกฎหมายของพวกเขา แม้โดยความไม่รู้เรื่องและไม่ได้เจตนาหรือไม่ก็ตาม แต่ในที่สุดฝ่ายปรบักษ์ของข้าพเจ้า ก็ยังดำเนินยื่นคำให้การต่อไปว่ามีความผิด แม้ว่าท่านตุลาการดูเหมือนจะโอนเอียงมาตามแนวคิดเห็นของทนายของข้าพเจ้า

ครั้นแล้วท่านตุลาการก็ได้ให้ออกญาเสนาราชพิสุจน์ยื่นสิ่งที่ข้าพเจ้าถูกกล่าวหา เขาจึงได้นำเอาคนรับใช้ของเขาสองคนซึ่งเป็นผู้อยู่ห่างเล็กน้อย เมื่อเวลาที่เรากำลังเจรจาเรื่องกิจของข้าพเจ้ากันอยู่ในตอนนั้นมาเป็นพยาน แต่ทนายทั้งสองของข้าพเจ้าได้คัดค้านตามกฎหมายของสยามว่ายังไม่พอเพียง เพราะว่ากฎหมายไม่ยอมอนุญาตให้รับฟังคำ

^{๑๑} ฮามิลตันเล่าเรื่องนี้และเข้าประโยคนี้ไว้ เพื่อแสดงว่า การเจรจาความนั้น เมื่อมีการอ้างเอ่ยพระนามของพระเจ้าแผ่นดิน แม้แต่เพียงเล็กน้อยก็ยังถูกกล่าวหาและถือว่ามีความผิดฐานหมิ่นพระบรมเดชานุภาพอย่างร้ายแรงฐานเป็นกบฏได้

ให้การของผู้มีฐานะคนรับใช้ ไม่ว่าจะเป็นคำให้การที่ต่อต้านเจ้านายของเขาหรือไม่ก็ตาม ครั้นแล้วออกญาเสนาราชจึงได้นำพยานบุคคลที่ไม่สามารถจะปฏิเสธได้คนหนึ่ง มาให้การหักล้างข้าพเจ้า พยานผู้นั้นเป็นเพียงคนเดียวที่อยู่กับเราในเวลาที่กำลังเจรจากันอยู่ในครั้งนั้น นั่นคือ นายคอลลิสัน (Collison) เขาถูกเรียกตัวมาศาลโดยที่ฝ่ายปรปักษ์ของข้าพเจ้าได้ตระเตรียมไว้เรียบร้อยแล้ว ท่านตุลาการได้ถามเขาโดยใช้ล่ำว่าเขาเป็นผู้ที่อยู่ในนั้นในเวลาที่ออกญาเสนาราชกับข้าพเจ้ากำลังเจรจากันใช่หรือไม่ เขาตอบว่า “ใช่” แล้วท่านตุลาการก็ได้ซักถามต่อไปว่า เขาได้ยินข้าพเจ้ากล่าวเช่นนั้นหรือที่ว่า “เรื่องนี้มีผู้เพ็ดทูลพระเจ้ากรุงสยามแล้ว” เขายืนยันว่าเขาได้ยินเช่นนั้น ซึ่งเป็นคำให้การที่ข้าพเจ้าเข้าใจดีว่า ความขุ่นมัวได้แผ่เข้าสู่คลุมไปทั่วหน้าของท่านตุลาการแล้ว และคนอื่นๆ ที่มาฟังคดีเป็นอันมาก ก็ดูว่ารู้สึกเสียใจ

หลังจากหยุดหนึ่งไปชั่วครู่ ท่านตุลาการก็ใช้ล่ำถามข้าพเจ้าว่า ข้าพเจ้ามีอะไรที่จะต้องพูดกับพยาน คอลลิสันหรือไม่ ข้าพเจ้าตอบว่าข้าพเจ้ารู้เกี่ยวกับตัวเขาเล็กน้อย เขาอาจเป็นคนซื่อสัตย์ สุจริต หรือมิฉะนั้นก็ผลประโยชน์อาจจะชักจูงเขาไป คนทั้งหมดเงียบ

ไปชั่วขณะหนึ่ง และข้าพเจ้าก็ได้ทำลายความเงียบขึ้นด้วยการแสดงความปรารถนาให้ท่านตุลาการถามคอลลิสันว่า ภาษาอะไรที่เราใช้ในการเจรจากับออกญาเสนาราชในเวลานั้น ซึ่งท่านตุลาการก็ได้กระทำตาม และได้รับคำตอบว่า เขาไม่รู้จักดี แต่เขาเชื่อว่าเป็นภาษาฮินดูสถาน ข้าพเจ้าได้ขอให้ท่านตุลาการถามเขาว่า ตัวเขาเข้าใจในภาษานั้นหรือเปล่า ท่านตุลาการก็ถามเช่นดังว่า หลังจากหยุดหนึ่งไปชั่วครู่ คอลลิสันก็ตอบว่า “เปล่า” ครั้นแล้ว ท่านตุลาการก็ถามเขาอย่างขุ่นเคืองด้วยกิริยาทุเลนว่า เขามาให้ปากคำเป็นพยานในคำกล่าวที่พูดในภาษาที่เขาไม่เข้าใจได้อย่างไร คอลลิสันกล่าวตอบอย่างง่าย ๆ ว่า เขานึกว่าข้าพเจ้าได้พูดเช่นนั้น ทำให้ผู้คนทั้งหลายต่างส่งเสียงกระหึ่มขึ้น และปรบมือกราวซึ่งทำให้ดูเหมือนว่ามีความยินดียิ่ง ท่านตุลาการได้กล่าวตำหนิออกญาเสนาราชที่นำนายคอลลิสันมาศาล ทำให้ศาลได้รับความยุ่งยากมาก และได้แสดงความยินดีที่ข้าพเจ้าได้รับการปลดปล่อยอย่างปลอดภัย และดูเหมือนว่าเขาออกจากศาลไปด้วยความพอใจ

ข้าพเจ้ามีสุขภาพบุรุษชาวอังกฤษติดตามมากับข้าพเจ้าด้วยตลอดเวลาพิจารณาคดี ๒ คน คนหนึ่งเป็นผู้บังคับการเรือเล็กๆ

ลำหนึ่งมาจากเบงกอล ชื่อ นายอเล็กซานเดอร์ ดัลกรีช (Mr. Alexander Dalgleish) อีกคนหนึ่งชื่อ นายจอห์น ซอนเดอร์ส (Mr. John Saunders) เป็นเจ้าหน้าที่คลังสินค้า อันต์บริงข้าพเจ้า เมื่อเวลาที่ท่านตุลาการเข้ามา นั้น มีเพศฆาตหลายคนติดตามมา ด้วยพร้อมกับเครื่องมือประหารที่จะลงโทษ ประหารในทันทีที่ท่านตุลาการประกาศลงโทษ การไต่เถียงของเรากินเวลายาวนานมาก จนเกือบถึง ๒ ทุ่ม กว่าที่เราจะได้กลับบ้าน

ถ้าข้าพเจ้าถูกตัดสินคดีในทางกลับกัน ข้าพเจ้าต้องเสียหัวให้กับความแค้นเคืองของคู่ปรับกับของข้าพเจ้า เรือและสินค้ายกจะต้องถูกริบไปให้กับพระเจ้ากรุงสยามผู้ทรงถูกกระทำ ให้เสื่อมเสียพระราชนาม พุทธอย่างสิ้นๆ ก็คือ คนในเรือของข้าพเจ้าทั้งหมดก็ต้องตกไป เป็นทาสของพระเจ้าแผ่นดิน

เมื่อข้าพเจ้าเดินทางกลับบ้านด้วยชัยชนะ มิตรสหายของข้าพเจ้าพากันมาแสดงความยินดี มีพวกพ่อค้าจีนซึ่งชีวิตและทรัพย์สินของเขาทั้งหลายอาจได้รับอันตรายด้วยข้อกล่าวหาอันเลวทรามอย่างเดียวกันนี้ก็ได้

จากการที่ต้องผิหวังและอับอายอย่างมาก คู่ปรับกับของข้าพเจ้าก็ได้ใช้ความเชี่ยวชาญของเขากลับมา ครั้นนี้กล่าวหาข้าพเจ้า

ว่า เป็นโจรสลัด โดยประมาณ ๔ ปีก่อน นายฮาร์ริสัน (Mr. Harrison) ผู้ว่าราชการเมือง เซนต์ยอร์ช ได้ส่งเรือลำหนึ่งไปยังเมืองเอ๋หมิง (Amoy) ในประเทศจีนพร้อมกับพ่อค้าจีนหลายคน เรือนั้นบรรทุกสินค้าน้ำเงินและเงินราคาประมาณ ๒๐,๐๐๐ ตำลึง (Tayels) หรือ ๖๗๐๐ ปอนด์สเตอร์ลิง เมื่อถึงกำหนดชำระเงิน พ่อค้าจีนเหล่านั้นก็พากันหลบหนี ผู้ดูแลการเงินก็ชดเชยความเสียหายให้ไม่ได้ จึงทำให้พวกเขาออกคำสั่งให้จับกับต้นเรือลำนั้นทำการแกะแค้นเข้าปล้นสดมภ์เรือสำเภานี้ใหญ่ลำหนึ่งซึ่งเป็นของ “พระคลัง” (Barkalong) แห่งประเทศสยามอันเป็นสำเภาบรรทุกสินค้านี้ไปยัง ป้อม เซนต์ยอร์ช ซึ่งข้อเท็จจริงในเรื่องนี้ คู่ปรับกับของข้าพเจ้า ได้เจาะจงเอา กับตัวข้าพเจ้าว่าเป็นผู้ทำ แม้ว่าในเวลานั้น ข้าพเจ้ากำลังอยู่ที่อาร์เบีย หรือไม่กี่เปอร์เซียก็ตาม ข้าพเจ้าขอให้พิสูจน์ข้อเท็จจริง โดยที่มีพ่อค้ามุสลิมหลายคน ที่ได้เห็นว่าข้าพเจ้าอยู่ที่นั่น แต่ทั้งหมดที่ข้าพเจ้าได้ยืนยัน จะไม่บังเกิดผลเลยถ้าหากข้าพเจ้าจะไม่ได้บังเอิญพบคนจีนบางคนซึ่งเป็นคนของเรือสำเภานี้ที่ถูกปล้น และเป็นผู้ที่รู้จักทั้งข้าพเจ้าและกับตันโจนส์ผู้ซึ่งเป็นผู้ทำการปล้น ดังนั้นเรื่องจึงไม่ถึงขั้นดำเนินคดี

ถึงเวลาเหมาะสำหรับข้าพเจ้าที่จะออกจากสยามแล้ว ข้าพเจ้าได้ยื่นเรื่องราวขอความช่วยเหลือไปยังท่านตุลาการคดีความของข้าพเจ้าและได้นำผ้าสักหลาดยาว ๔ หลา กับเครื่องใช้บางชิ้นจากเมืองสุรัต มีมูลค่าทั้งหมด ๒๐ ปอนด์ ไปเป็นของกำนัล ท่านตุลาการได้ต้อนรับข้าพเจ้าด้วยอัธยาศัยอันดี และได้ให้สัญญาว่าจะให้ความช่วยเหลือข้าพเจ้า แต่เขาไม่ยอมรับของกำนัลของข้าพเจ้าเลย ข้าพเจ้าต้องขยับเขยื้อน ในที่สุดเขาก็ยอมรับผ้าสักหลาดไว้ แต่ไม่ยอมรับเครื่องใช้จากเมืองสุรัต แม้ว่าของเหล่านั้นจะเป็นชิ้นที่สวยงามในชนิดของมันมากปานใด แต่ได้แนะนำข้าพเจ้าให้นำไปมอบให้แก่นายทหาร ๒ คน ซึ่งเป็นบุคคลที่ข้าพเจ้าจะต้องไปแจ้งความจำนงเพื่อให้ได้รับอนุญาตง่ายเข้า และยังบอกข้าพเจ้าว่า เครื่องใช้เมืองสุรัตเหล่านั้นควรนำไปบริการเพื่อทำให้เขาเหล่านั้นเป็นมิตรกับข้าพเจ้า และข้าพเจ้าได้ทำตามคำแนะนำของเขา ภายใน ๓ วันก็ได้รับใบอนุญาตให้เรือข้าพเจ้าออกจากสยามได้โดยไม่ต้องจ่ายค่าธรรมเนียมประมาณ ๒๐๐ ปอนด์ ตามขนาดลำเรือ (เป็นเกณฑ์กำหนดของนายคอลเลต) ข้าพเจ้าลงเรือไปถึงบางกอก (Bencock) ซึ่งตามธรรมเนียมสยาม ข้าพเจ้าได้รับคำสั่งให้ขึ้น

เป็นชั้นฝั่งไว้ที่นั่น ก่อนที่ข้าพเจ้าจะเข้าไปในเมืองได้ ข้าพเจ้าต้องจอดพักอยู่ที่นั่น ๔ หรือ ๕ วัน ก่อนคำสั่งจะออกมาให้มอบคินบินให้ข้าพเจ้าได้ ทันทีที่ข้าพเจ้าลงเรือ ข้าพเจ้าแจ้งกับนายทหารผู้มอบคินบินให้ข้าพเจ้าว่าให้นำบริการของข้าพเจ้าไปยังออกญาเสนาราช และบอกเขาว่าถ้าเรือสำเภ ๓ ลำ ของพระเจ้ากรุงสยามมาถึงฝั่งทะเลในฤดูนี้ เขาก็จะไ้รู้เรื่องมากขึ้นจากพวกสำเภเหล่านั้น

ในเวลาที่อยู่บางกอก ข้าพเจ้าชำระสะสางกิจการต่าง ๆ กับตัน ตัลกริชได้มาถึงที่นั่นเหมือนกัน เพื่อจะเดินทางต่อไปยังเบงกอล เขาได้ตกลงในกับตักที่คอลเลตวางไว้ และได้เสียค่าระวางบรรทุก และค่าธรรมเนียม นอกเหนือไปจากของกำนัลตามปกติที่จะต้องถวายราชสำนักซึ่งเป็นไปตามกฎหมายเก่า แต่เขาไม่สามารถจัดการให้แล้วเสร็จและออกนอกปากน้ำได้เร็วเท่าข้าพเจ้า มิฉะนั้นแล้วข้าพเจ้าตั้งใจที่จะทำให้ออกญาเสนาราชหรือไม่ก็ นายคอลเลต หรือ นายพอนี่ที่สยาม ได้รับความยุ่งยากลำบากบ้าง แต่เมื่อกับตัน ตัลกริช ยังคงตกอยู่ใต้อำนาจของพวกเขาอยู่ ข้าพเจ้าจึงต้องผูกมือตัวเองไว้

สันดอนปากน้ำสยาม เป็นเพียงฝั่งชายเลนกว้างใหญ่เมื่อเวลาน้ำมากในวันขึ้น

ต้นไม้ในประเทศสยาม

๑๕ คำ น้ำจะไม่ท่วมมากเกินกว่า ๑๐ หรือ ๑๒ ฟุต เดินเรือเข้าไปได้ง่าย ในช่วงฤดูมรสุมตะวันตกเฉียงเหนือ น้ำขึ้น ๒ หรือ ๓ ครั้ง กับมีคลื่นลมช่วยเล็กน้อย เรือก็เคลื่อนไถลผ่านสันดอนเลนออกไปได้

เรือข้าพเจ้ากินน้ำลึก ๑๓ ฟุต และก็มีน้ำลึกไม่มากกว่า ๔ ฟุต บนสันดอนในเวลาที่เรือเข้าไปในแม่น้ำ แต่ข้ากลับอกมานั้นอาศัยลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ ทะเลเรียบ เราต้องทอดสมอกอยอยู่ ถ้าเรือกินน้ำลึกมาก บางทีต้องรอให้น้ำขึ้นถึงสองครั้งเรือถึงจะแล่นออกไปได้ แต่เรือข้าพเจ้ากินน้ำลึก ๑๒ ฟุต ข้าพเจ้าต้องรอน้ำขึ้นถึงสี่ครั้ง

เมื่อให้เรื่องราวเฉพาะจากสังเกตการณ์ในบางสิ่งบางอย่างในกรุงสยามแล้ว บัดนี้

ข้าพเจ้าก็จะให้ข้อสังเกตทั่ว ๆ ไปในบางสิ่งด้วย ซึ่งจะตั้งต้นด้วยความอุดมสมบูรณ์ของสยามอันเป็นจุดด้อยกว่าแห่งอื่นแต่น้อยเหลือเกิน (ถ้ามี) ในโลก

ในสถานที่ที่ข้าพเจ้าผ่านไปนั้น มีทิวเขาสองลูกพอมองเห็นได้ ตั้งอยู่ระหว่างทิศตะวันออกและตะวันออกเฉียงเหนือห่างจากกรุงศรีอยุธยาเป็นระยะทางราว ๑๐ ไมล์ทะเล ภูเขานี้เป็นแหล่งผลิตไม้สักชั้นดีสำหรับการก่อสร้าง และไม้หอมสำหรับทำเครื่องหอม และยังมีบ่อแร่เหล็ก ดีบุก ตะกั่ว เงินและทอง แต่ทั้งหมดที่กล่าวมาถูกกำหนดไว้เป็นสมบัติของพระเจ้าแผ่นดินผู้ซึ่งได้ผลประโยชน์แต่เพียงผู้เดียว ภูเขาเหล่านี้ให้กำเนิดกวางป่าจำนวนมหาศาล กวางป่าเหล่านี้ถูกล่าและถูกฆ่า เอาหนังส่งไปญี่ปุ่นทุกปี

พื้นที่ราบผลิตเมล็ดพืชพันธุ์ ธัญญาหารทุกชนิดซึ่งจำเป็นต่อการยังชีพของมนุษย์และสัตว์ เป็นแหล่งผลิตดอกออกผลอย่างเหลือเฟือและนับว่าดี แม้จะไม่ใช้ส้ม มะนาว และมะนาวป่าชนิดที่ดีที่สุดในโลก แม่น้ำทั้งหลายเป็นแหล่งปลานานาชนิดล้นเต็มและชุกชุมที่สุด มีหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก ผู้คนที่อยู่อาศัยประกอบด้วยช่างฝีมือและชาวนาเมืองที่มีกำแพงล้อมรอบทั้งหมด มีเพียง ๕ เมืองเท่านั้นในแคว้นสยาม และกรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองหนึ่งในจำนวนนี้ สัตว์ป่ามีชุกชุมตามป่าละเมาะ เช่น ช้าง แรด เสือ เสือดำ โค กระบือเลี้ยง โคป่า กระบือ และสุกร เต็มไปด้วยไรวัว วัว พระสงฆ์มีจำนวนมากมายในสัดส่วนที่มากกว่าฆราวาสซึ่งมากกว่าประเทศใด ๆ ที่ข้าพเจ้าเคยเห็นมา นับตั้งแต่ออกจากประเทศโปรตุเกส พวกสามเณร (Tallapoys) หรือพระสงฆ์แตกต่างไปจากคนทั่ว ๆ ไปโดยทางสีผ้านุ่งซึ่งเป็นสีอบเชยหรือสีส้มที่หม่นอยู่ และก็ยังแตกต่างกันในระหว่างพระสงฆ์ด้วยกันอีกด้วย โดยเครื่องหมายประดับกายที่ต่างกัน (คงหมายถึงพัทธะ-ผู้แปล) เครื่องหมายนี้จะรู้ถึงระดับชั้นและเกียรติยศ ศีรษะ หนวดเครา ขนคิ้ว ถูกโกนทั้งหมด ห้ามพระสงฆ์สมรสหรือเกี่ยวข้องกับเงิน ถ้าพระสงฆ์รูปใดถูกกล่าวหาและถูกเชื่อว่าไม่อดกลั้นทางกามกับ

อิสตรีแล้วก็จะถูกเผาทั้งเป็น ถ้าเพียงแต่สงสัยก็จะถูกสอบสวนดำเนินคดีพระสงฆ์รูปนั้นจะถูกลดชั้น และถูกเนรเทศ

พวกสยามมีการเทศนาหรือบรรยายธรรม ๔ ครั้งในคืนเพ็ญ ประตูละใหญ่พระอุโบสถทั้งหลายจะเปิดกว้าง ผู้คนมาพบกันในพระอุโบสถอย่างมีระเบียบเรียบร้อย บทเทศนาประกอบด้วยหน้าที่ศีลธรรมจรรยาซึ่งแนะนำให้ผู้คนปฏิบัติ และการบริจาคทานให้แก่กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การบริจาคให้กับวัดตามบัญญัติที่มีอยู่ หลังจากพระภิกษุสงฆ์สวดมนต์ให้ศีลให้พรจบแล้ว ทุก ๆ คนก็จะพากันไปยังพระพุทธรูป ก้มลงจูบ หรือโค้งคำนับที่พระพุทธรูปนั้น และเดินออกอย่างเป็นระเบียบ พระสงฆ์ทำวัตรเช้า วัตรเย็นและสวดมนต์ในพระอุโบสถ พระสงฆ์รักษาคณเฑาะว์บ่วง สวดศพ และนำศพไปเผาที่เชิงตะกอนและทำพิธีปลงศพ พระสงฆ์ทำพิธีแต่งงานและพิธีเช่นสรงเพื่อความสุกสมบูรณ์ของบ่าวสาว แต่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับในการให้คนทั้งคู่ร่วมกัน (คงจะหมายถึงพิธีส่งตัวคู่บ่าวสาว-ผู้แปล)

การแต่งงานจัดการโดยบิดามารดาหรือไม่ก็ญาติใกล้ชิดโดยไม่ต้องให้คู่สมรสยินยอมก็ได้ ด้วยเหตุนี้เขาจึงแต่งงานกันตั้งแต่อายุน้อย ถ้ามีอายุถึงขั้นรู้จักเอาตัวรอดได้หรือบรรลุมารภาวะความเป็นผู้ใหญ่ พลั้งหล่น

ทำให้ต้องการเพื่อนหญิงและเมื่อมีความกำหนัดในตัวเธอแล้ว และถ้าเธอยอมรับการมาเยี่ยมเยียนจากเขา การเจรจาซื้อขอก็จะมีขึ้น เจ้าหน้าที่บ้านเมืองก็จะทำหน้าที่เกี่ยวข้องเป็นทางการเช่นเดียวกับพระสงฆ์ และเมื่อเขาแต่งงานกันแล้ว มีน้อยที่หย่าขาดจากกัน มันเกิดขึ้นได้ยากที่จะขอหย่ากันได้ เว้นเสียแต่ในกรณีฝ่ายชายขาดสมรรถภาพ หรือฝ่ายหญิงเป็นหมัน หรือการมีชู้ทั้งชายหรือหญิงซึ่งเรื่องนี้ไม่ถือว่าเสียหาย และการลักลอบประเวณีโดยมิได้แต่งงานก็ได้รับการยินยอม

เยาวชนได้รับการศึกษาอย่างเอาใจใส่ในโรงเรียนที่พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้จัดบริการในส่วนนี้ และหายากทีเดียวที่จะพบคนสยามที่เขียนหนังสือเป็น หลังจากเรียนหนังสือเสร็จแล้ว พวกเขาจะถูกเรียกให้ไปทำงานที่เหมาะสมที่สุดกับอัจฉริยะและคุณสมบัติของตน โดยทั่ว ๆ ไปแล้ว มีการเกอหนุนประโยชน์เป็นสัดเป็นส่วนกันดีระหว่างบิดามารดาและบุตรกันอยู่ในตัว สมัยเป็นเด็กต้องเชื่อฟังบิดามารดาและบิดามารดาจะเลี้ยงดูและให้ทุกสิ่งที่จำเป็นแก่บุตร เมื่อบิดามารดาเข้าวัยชรา เด็ก ๆ ก็ต้องเลี้ยงดูจัดหาสิ่งที่ต้องการให้แก่บิดามารดาของตนเท่าที่สามารถจะทำได้ สำหรับการแต่งงาน มีข้อห้ามไม่ให้แต่งงานกันโดยสายเลือดสัมพันธ์กันระหว่างพ่อกับลูก แม่กับลูกชาย น้องสาวกับพี่ชาย

บัดนี้ถึงเวลามุ่งทางเสือไปตามเส้นทางตอนใต้ไปยังเขมร เรือเล่นเรียบไปตามชายฝั่ง สถานที่แรกที่ไปถึงคือ “บางปลาสร้อย” (Bankasoy) เป็นที่ที่ไม่ค่อยมีใครมาแวะกันนัก แม้ว่าจะมีไม้หอม ไม้ฝาง และงาช้างมาก แต่ทั้งหมดจะต้องส่งถวายพระเจ้าแผ่นดินผู้มีฐานะอันสูงโรจน์ ซึ่งก็ยังลดพระองค์มาเล่นบทพ่อค้า ข้าพเจ้าคิดว่า พระองค์ทรงทำผลประโยชน์ทางการค้าเพื่อพระเกียรติยศของพระราชวงศ์ “Mercury” เป็นผู้ดำเนินการค้าของพระองค์แต่ก็มีได้เป็นพ่อค้าที่ดีเลย และในยุคนี้พระเจ้ากรุงสยามก็เกือบมีส่วนร่วมร่วมกับเขาค้วย

“บางปลาสร้อย” (Bankasoy) มีชื่อเสียงมากในการทำกะปิ (Ballichang) ทำคั้วยกุงเล็ก ๆ ที่ตากแห้งแล้ว พริกไทยดำ เกล็ดสาหร่ายทะเล หรือหญ้าทะเล นำมาผสมเข้าด้วยกัน และตีคนให้ขึ้นจนเหนียวเหมือนเนื้อมัสตาดหนา ๆ (เนื้อสังขยา) ทั้งรสและกลิ่นของมันไม่ถูกกับจุ่มและเพดานปากเลย แต่กะปิเป็นจำนวนหลายร้อยตันได้ใช้ประโยชน์ในกรุงสยาม และในเมืองใกล้เคียง

“แม่น้ำบางปลาสร้อย” อยู่ทางตะวันออกของสันดอนปากน้ำสยาม ๔ หรือ ๕ ไมล์ ทะเลมีเกาะ ๒ เกาะเรียกว่าเกาะสีชัง อันเป็นที่ ๆ เรือเดินทะเลใหญ่ ๆ แวะจอดพักแรมในฤดูมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ หรือในเวลา

ชาคน้ำ เกาะนี้อยู่ห่างไปทางตะวันออกเฉียงใต้และทางใต้ออกไปในระยะทาง ๙ ไมล์ทะเล

ข้าพเจ้าได้สังเกตมาก่อนแล้วว่า บริษัทได้ส่งเรือชื่อเซอร์เบอร์ต และเรืออีกลำหนึ่ง จากประเทศอังกฤษในปี ๑๖๘๕ ต่อมาในปี ๑๖๘๖ ขณะที่เรือ เซอร์เบอร์ต (Herbert) ทอดสมอที่เกาะดังกล่าวนั้น กัปตันเรือชื่อ "Udal" ซึ่งเป็นผู้บัญชาการเรือถึงแก่กรรมลง กัปตันผู้รับตำแหน่งสืบต่อได้ห้ามศพนำขึ้นฝั่งและได้ฝังศพ (กัปตัน-คนเก่า) ในหลุมที่ขุดไว้ลึกมาก ๒ วันหลังจากนั้น ลูกเรือบางคนขึ้นฝั่งและอยากจะไปดูหลุมฝังศพนั้น เมื่อพวกเขามาได้ ก็ต้องพบกับความประหลาดใจอย่างใหญ่หลวง เขาทั้งหลายต่างได้เห็นศพนั้นถูกเปลือยเสื่อผ้าที่พันกายออกมา ศพตั้งพาดกับต้นไม้ หลังจากนำศพไปบรรจุหีบอีกครั้งหนึ่งและฝังลงไว้ในหลุมเดิม วางทับด้วยก้อนหินหนักๆ เป็นจำนวนมากแล้ว ในวันถัดมา พวกลูกเรือก็พากันมายังหลุมศพอีก และพบว่าหลุมศพนั้นเปิดออกอีกเป็นครั้งที่สอง ศพยืนพาดกับต้นไม้อีกต้นหนึ่ง พวกเขาจึงต้องเอาหินทับหีบศพให้แน่นขึ้นและแบกไปฝังในทะเลอันเป็นที่ซึ่งจะไม่ถูกรบกวนอีก

การกลับคืนขึ้นมาใหม่อย่างแปลกประหลาดของศพครั้งนี้ ทำให้ผู้คนนึกคิดไปต่างๆ นานา และความนึกคิดที่ควรจะเป็นไปได้มากที่สุดก็คือ คงมีพอมดมหมอผีบางคน ขุดศพขึ้นมาและวางศพไว้ในที่นั่นด้วยการใช้คาถาอาคมหรือด้วยการใช้เวทย์มนต์คาถา ซักถามเรื่องราวกับศพถึงเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และคำตอบที่ได้รับจะผ่านมาร่างมนุษย์ (ร่างคนทรง-ผู้แปล) เรื่องราวที่ข้าพเจ้าได้ฟังมา ได้รับการยืนยันจากคนหลายๆ คนซึ่งอยู่ที่นั่นในเวลานั้นและเป็นคนที่ได้เห็นมา ทำให้ข้าพเจ้าต้องสับสนเอาความว่า จะมีชาวสยามบางคนเคยดูเหตุการณ์ข้างหน้าในอาการกระทำเช่นนี้หรือเปล่า ข้าพเจ้าได้รับคำบอกเล่าว่า ชาวสยามเขาทำกัน

ชายฝั่งทะเล 'Liampe' และ "Chiam-po"^{๑๒} เป็นดินแดนของกรุงสยามห่างประมาณ ๕๐ ไมล์ทะเลและมากกว่านั้นออกไปตามฝั่งทะเล ไม่มีท่าเรือและเหมือนไม่มีผู้คนอยู่อาศัย เป็นแหล่งอุดมด้วยไม้ฝาง ไม้หอม พร้อมผลิตผลจากไม้เหล่านั้นเช่น ยางไม้ (gumlack, sticklac) ยาสมุนไพร นานา ชนิดที่ข้าพเจ้ารู้จักน้อยมาก ●

^{๑๒} "Liampe" น่าจะหมายถึงบริเวณปากอ่าวลุ่มแม่น้ำโขงในแหลมอินโดจีนอันเป็นที่ตั้งของอาณาจักรเขมร "Chiam-po" หมายถึงอาณาจักรจัมปาซึ่งอยู่บริเวณใกล้เคียงกัน ซึ่งดินแดนทั้งสองแห่งนี้มีลัทธินับถือว่าเป็นแผ่นดินของกรุงสยาม (คริสต์ศตวรรษที่ ๑๘)

ภาษาและหนังสือ ปีที่ ๒๑ : ๑-๒ (๒๕๓๑)

๔๐ บาท

วารสารกึ่งวิชาการของสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์

ฉบับพิเศษ '๓๐ ปีการก่อตั้งสมาคมภาษาและหนังสือ' และ
'๑๐๐ ปี พระยาอนุমানราชธน'

๓ ทศวรรษของสมาคมภาษาและหนังสือ ฯ : สังเขปประวัติและผลงาน

แถม แผ่น แอมมี ดอว์สัน. สก๊อต : นักเขียนสิทธิสตรีผู้ก่อตั้ง International P.E.N. Club
สมาคมภาษา ฯ ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๒๑

พระยาอนุমানราชธน นายกก่อตั้งสมาคมภาษาและหนังสือ

P.E.N. กับวันนักเขียนเพื่อสันติ

พระยาอนุমানราชธนตามทัศนะของหม่อมแก้ววิชาการชาวฝรั่งเศส

เจ้าคุณอนุนานกับการทำตำรา

เยี่ยมบ้านพระยาอนุমানราชธน

สังเขปประวัติเพนสากลและการดำเนินงานเพื่อสิทธิเสรีภาพในการแสดงออกของนักเขียน

พระยาอนุমানราชธน-อัจฉริยภาพของสามัญชน

ที่เป็นยิ่งกว่าหนังสือรวมนิทาน

ดัชนีวารสาร ภาษาและหนังสือ ๒๕๒๕-๒๕๓๐

ข่าว P.E.N. บทความและข้อเขียนอื่น ๆ อีกฉบับ

สงวนลิขสิทธิ์ เชื้อไขประโยชน์ ส่งจ่าย ป.ณ. หน้าพระลาน กรุงเทพฯ ฯ ในนาม

นายสัญญาชัย สุวังบุตร

ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม ๗๓๐๐๐

สมัครสมาชิกปีละ ๔๐ บาท